

ИМ. А.С.ГУШКОВА

ШЫБН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

№ 133
(17462)

2007 чылдың
ОКТАБРЬ 30,
вторник

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Садар өртээ 4 рубль.

Чоннуң чаңгыс эвиниң хүнүнге уткуштур

ТӨӨГҮЗҮН БИЛИР СЕН БЕ?

Кызылдың А.Чыргал-оол аттыг уран чүүл училищениң концерт залында «Чуртуңуң сүлде демдээниң төөгүзүн билир сен бе?» деп политиктиг шак эрткен патицада болган.

Россияның болгаш Тываның ыдык ырлары чаңгылган соонда, КУУ-нуң Ада-чурт төөгүзү эртемниң башкызы Надежда Кыргыс-овна Бимба Россияның болгаш Тываның сүлде демдээниң, тугунуң дугайында ханы уткалыг илеткелди кылган. Башкызының соонда, немелде илеткелдерни алды сургуул училищениң башкыларының болгаш сургуулдарының мурнунга кылган. Илеткелчилер Россияның болгаш Тываның сүлде демдээниң, тугунуң төөгүзүн, оларның үе аайы-биле им-демдектериниң болгаш өңнериниң өскерлип келгенинге хамаарыштыр солун чугааны кылган. Түннелинде бөгүнгү сүлде демдектериниң утказын тайылбыр-лаан.

Политиктиг шакты викторина уламчылаан. Аңаа сургуулдар хөй-хөй айтырылгарга харыылап, чаа дыңнааны илеткелдерни кайы хире билип алганын болгаш чуртуңуң төөгүзүн эки билирин бадыткаан.

Кызылдың уран чүүл училищези мындыг төөгүлүг уjur-уткалыг хемчеглерни удаа-дараа эрттирер сорулгалыг. Келир чылын ноябрь 4-те Чоннуң чаңгыс эвиниң хүнүнде Россияның болгаш Тываның ыдык ырларының төөгүзүнге хамаарышкан, ооң сөстөрүн болгаш аялгазын чогааткан чогаалчылар болгаш композиторларга тураскааткан солун хемчегни эрттирерин шиитпирлээн.

—Училищениң доозукчулары — келир үениң культура ажилдакчылары чуртуңуң төөгүзүн эки билген турар уjurлуг — дээрзин училищениң директоруңуң кижизидилге талазы-биле оралакчызы Ольга Владимировна Рыжова (чурукта) түннөп чугаалады.

СҮЛДЕ ДЕМДЕК БОЛГАШ ТУК

Чоннуң чаңгыс эвиниң хүнүнге тураскааткан «Чуртуң сүлде демдээ болгаш тугу — чоннуң төөгүзү» деп ном делгелгези республиканың К.Чуковский аттыг уруглар библиотекасында ажыттыганын.

Библиотеканың ажилдакчылары бо байырлалды уткуп тура, оларның бичи номчукчулары бо чүү байырлалыл, ооң утказы чүл, чүү дээш мындыг байырлал тыптып келгенил дээрзин тода билип алзын дээш, номнар делгелгезин кылган. Ында улуг болгаш өңүг

лиотекарлар бо темага хамааржыр литература арай эвээш болуп турарын хомудап чугаалаар болду. Ынчалза-даа бүгү парлалга материалдарын ажыглап тургаш моон соңгаар мындыг делгелгени чылдың-на доктаамал кылырын олар онзалап айтытылар.

Эрткен неделяда спорт залында «Мээң спортчу өг-бүлөм» деп ажык класс шагы болуп эрткен. Аңаа куратор башкы Мария Таир-овна Саражакованың 3 «д» курузунуң болгаш 4 «д» курузунуң сургуулдары — аныяк спортчулар байырлалга тураскааткан хемчегниң көргүзүг күүселделери-биле ажык класс шагын эгелзэн. Аңаа олар янзы-бүрү күш-культуру гимнастиканың пирамидаларын, сула шимчээшкенин болгаш дзюдоңуң хөй-хөй аргаларын сонуургадып көргүскен.

Ажык кичээлдиң суртаалдап турар кол утказы — спорт хөй национал чоннарны эптештирип, демнештирип, найыралдаштыраарыны идегелдиг чепсээ дээрзин база катап бадыткаары. Ынчангаш Айгуль Сегбе «Тывага спорттуң хөгжүлдези» деп илеткелди кылган. Оон аңгыда үстүнде адааным ийи бөлүктүң аразында спортчу марафон — брей-ринги организа-таан. Аңаа 3 «д» бөлүк тиилеп каан.

Бо солун болгаш ажыктыг спортчу хемчегни эрттиреринге деткичилерниң — ада-иелерниң кириген үлүг-хуузу улуг. Олар бо марафонга тиилзэн командаларны болгаш тус-тус спортчуларны шаңнаарында акша-түннү болгаш суй белектерни элбээ-биле сөңнзэн. Улуг-Хемниң Арыг-Үзүүнден Ульяна Сатовна Санданга, Каа-Хемниң Суг-Бажы ортумак школазыны башкылары Марта Хүреш-ооловна база Геннадий Кара-оолович Наксылдарга, бо училищениң доозукчузу, башкы Лидия Николаевна Хоруг-оолга училищениң администрациязы улуг деткимчези дээш өөрүп четтиргенин илереткен.

Бо ада-иелер чүгле суй белектер садарында эвес, а солун-сеткүүлдер чагыдылгазында база дузазын көргүскенин демдеглевес арга-жок.

Спортка ынак, аңаа бердинген кылдыр сургуулдарны кижизидип, төрзэн Тываның болгаш Россияның адын делегей чергелиг маргылдааларга төлөтти-биле камгалап турар аныяк спортчулар бо училищедө хөй. Оларны кижизидип турар башкыларга, тренерлерге, мастерлерге училище чоргаарланыр. Светлана БАЛЧЫР.

чуруктарлыг номнар уругларның кичээнгеин дораан хаара тудупкан. Уруглар чүгле Тываның болгаш Россияның эвес, а делегейниң аңгы-аңгы чурттарының сүлде демдектериниң болгаш туктарының дугайында делгеттинген номнардан билип алыр аргалыг болуп турар.

Номчукчулар делгелгени сонуургап турарын айтыпшаан, биб-

«МЭЭҢ СПОРТЧУ ӨГ-БҮЛӨМ»

Мындыг аттыг спортчу маргылдаалар-биле Кызылдың педагогика колледжизиниң күш-культура салбырының сургуулдары чоннуң чаңгыс эвиниң хүнүн уткуп турар.

Аныяк спортчулар кичээл үезинде.

В.БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Чазак Даргазының ажыл-албаны

ТЫВАНЫҢ КАДЫК КАМГАЛАЛЫ: ооң шиитпирлээр айтырылары

Октябрь 29-та, понедельникте, Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол республиканың кадык камгалап сайды Александр Ооржак-биле ажылчын ужура-жилганы чоруткан.

Ужуражилгага Тываның медициназының берге айтырылганы дугайында чугаалашкан. Республиканың кадык камгалап черлерин чедери-биле акшаландырып турза-даа, медицина ажылының болгаш аарыг кижилерни эмнеп турарының шынары чоннуң талазында чөптүг чемелелди ап турарын Дарга дем-деглээ.

Тывада эмчиге чыдар оруннар хандырылганы — 141, ооң иштинде Кызылда — 198, ол болза 10 муң чурттакчыга онааштыр ындыг, а Россияда — 98 бооп турар. Орун-нуг-олуттарның көвей болуп турары-биле, аңаа эмнедип хүнзээр Тывада ортумаа-биле 761 рубль бооп турар, а РФ-тиң нормативтери-биле 1005 рубль болур. Эмнедип хүнзээриниң өртзүннүң 83,4 хуузу күш-ажыл төлевериниң фондузундан кирип турар, а Россияда ол көргүзүг 55,6 хуу. Ооң түннелинде эм аймаанга 7 хуу, аарыг кижилерни чемгеринге — 5,5 хуу артып каар. Ынчангаш күрүнениң магадылаан ачы-дузаларын аарыг кижилер чедир албайн турары ында.

Кадрлар-биле хандырылгада база айтырылгар бар. Тываның 10 муң чурттакчызынга 38 эмчи онаажыр, Россияда ол сан ортумаа-биле 42. Ындыг-даа болза, ол-ла үеде Кызылда 10 муң чурттакчыга — 71 эмчи бар, а кездээ черде — 21.

«Кадык камгалап системазында чаартылгалар херек дээрзи илдең. Ынчалза-даа ону сеткил-сагыш хайнышкыны-биле болгаш «кылыр дзэн соонда, кылыр» дзэн барымдааларны сагып тургаш эвес, Тываның медициназының берге айтырылганының комплекстиг онза хынамчалыг анализинге үндөзлээш, чаартылга ажилдарын чорудар болза эки. Эгелзэн реформаларывыс чүгле ынчан эки түннелдерге келир — деп, республиканың Баштыны онзалап демдег-лээ.

Чагыдылга

АКЦИЯ: 20 хуу чиигелде

«Россияның почтазы» ФКУБ октябрь 26-дан ноябрь 4-ке чедир «Бүгү-россияның чагыдылга декадазы» акцияны чорудуп турар. 2008 чылдың 1-ги чартык чылынын чагыдылганын бо акция чоруп турар үеде кылып алыр болза, чагыдылга 20 хуу чиигел-делиг болур.

АЪШ-ЧЕМ БАРААННАРЫНДА ӨРТЕКТЕРГЕ ХАМААРЫШТЫР

Хереглекчи бүрүзү дараазында бердинген 8 (39422) 21071 телефон дамчыштыр кол аъш-чем барааннарынын хенертен хөлүн эрттир улгаттыр өскенини дугайында медээни дыңнадып болур. Шак мындыг «Изиг шугумну» ажытканы Тыва Республиканың Чазаның социал-деңзигүүрлүг аъш-чем барааннарының өзүп турарын доктаадыр талазы-биле ап чорудуп турар хемчеглериниң санында кирип турар.

Октябрь айда Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-

оолдун дужаалы-биле чугула херегледин аъш-чем барааннарының өртектөр өзүлдезин тударының комплекстиг хемчеглерин ажылдап кылыр талазы-биле Чазак Баштыңының бирги оралакчызы Сергей Тен баштаан ведомстволар аразының ажылчын бөлүү тургустунган. Оларның ажылдап кылганы бөлүк хемчеглерни Тываның Чазак хуралына октябрь 24-те сайгарып көөр кылдыр кириген.

Чазактың парлалга албаны.

БАЙЫРЛАЛ ХҮННЕРИ

Барыын-Хемчик кожуунун Бижиктиг-Хая сумузу тургустунганындан бээр 15 чыл оюнга болгаш сумунуң чаа административтиг чагырга бажыңының ажыдышкынынга тураскааткан байырлал хүннери 2007 чылдың ноябрь 1-2 хүннеринде Бижиктиг-Хая суурга болуп эртер. Байырлалдың ажыдышкынынга ТР-ниң Чазандан база кожууннардан төлээлер болгаш чалаткан аалчылар кээп киржир. Ол хүннерде спортчу оюннардан хүреш, аът чарыкы, волейбол маргылдаалары болур.

Ооң-биле чергелештир суурнун көдээ Культура бажыңына бот-тывынгыр уран чүүл ажылдакчыларының өскээртен чалаткан артистер-биле каттышкан солун программалыг концертин бараалгадыр.

Бо эрткен чай кандаашкынның болза-даа, сумунуң ажыл-ишчилери суггаттыг сизген, тараа шөлдеринден, эрткен чылды-биле деңээрге, эвээш эвес дүжүттү алган. Тараа Культураларындан кызыл-тасты 108 гектар черге тарааш, 127 тонна дүжүттү ап, ортумаа-биле 1 гектардан 11,2 центнерни, суланы 7 гадан 60 центнерни, картофельди 10 га черге тарып олурткаш, 91 тоннаны,

ногаа аймаан база эвээш эвести ажаап алган.

Мал чемин 300 гектар суггаттыг сизген шөлдеринден 450 тонна сизгени кезип белеткэн. Сумуда «Көжээлиг» МУБ нитизи-биле 87 га черге тараа культураларын тарааш, 30 тонна кызылтас, 6 тонна сула, 2 тонна картофель дүжүдүн алган. МУБ-туң ажылчыннарындан эки ажылдыгларга суггатчылардан Шолбан Байыр, Алик Күжүгет, тракторист Сергей Сарыглар, комбайнер Олег Доржу хамааржыр. МУБ-туң удуртукчузу В.Х. Доржу сумуга Улуг назылыглар болгаш Башкылар хүннеринде деткички болуп, алган дүжүдүндөн 15 шоодай суланы, 5 шоодай кызыл-тасты улуг назылыг кырганнарга, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге дузаламчы кылдыр халаска берген.

Сумуда кышка белеткел ажылдары кидин түлүк чоруп турар болгаш албан черлери организациялар кышка удур септелгезин доозуп, одаар чүүл сөөртүлгезин уламчылап турар. Бижиктиг-Хая сумузуңуң ажыл-ишчи чоңу сумузуңуң юбилейлиг чылын шалыпчы күш-ажылчы чедиишкиснерлиг уткуур дээш бедик хей-аът көдүрлүүшкүнүг ажылдап турарлар.

Допар-оол ХОМУШКУ.

Кызыл хоорай мэриясында

КҮЗЕЛ БАР-ЛА БОЛЗА, АЖЫЛ БҮДҮНГҮР

Октябрь 22-де болган Чазак хуралына ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол чыгып келген ямыларның, ведомстволарның удуртукчуларына хоорай чагырганың даргазының хүлээлгезин күүседип турар Роберт Дермеевич Доржу-биле таныштырган. Тываның Чазанга республиканың тус чер чагыргалары-биле, ылангыя найысылалдың чагырга чери-биле быжыг харылзааны тургузуп алыры — амгы үеде эң-не чугула айтырылганың бирээзи деп, Шолбан Валерьевич демдеглээн. Роберт Дермеевич бодунуң күжү-биле найысылалда улуг өнчү-хөреңгини чыып, садыг-саймааны бут кырынга тургузуп алган ажыл-агыйы билдигил удуртукчу.

Бо чылдың октябрь 15-тен эгелеп Роберт Доржу Кызыл хоорайның чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип кирипкен. Мурнунда мэр турган Дмитрий Донгак Р. Доржунуң чөвүлекчизи болуп ажылдап турар.

Роберт Дермеевич Доржу 1966 чылдың октябрь 1-де Тыва АССР-ниң Эрзин сумузуңга төрүттүнген. 1984 чылда Тес-Хемниң Самагалдай ортумак школазын дооскан соонда, ол-ла чылын Уралдың арга-арыг институтунуң ыяш болбаа-зырадыр үлетпүрүнүң инженер-механиги салбырынче дужаап кирген. Ол үениң хоойлудүрүмүн езугаар дээди өөредилге черлеринден шеригче кыйгыртыр турган.

1984-1986 чылдарда Совет Армияның хүрээленинге турган. А 1986 чылда ол өөредилгезин уламчылааш, 1991 чылда Уралдың арга-арыг институтун дооскан соонда, Тес-Хемниң ыяш ажыл-агый черинге кол механиктеп ажылдай берген. А 1993 чылдан эгелеп хууда сайгарлыкчы. 2007 чылда «Чаңгыс демниг Россия» партиязындан ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутатты. Өг-бүлелиг, 4 ажы-төлдүг.

Хоорай мэриниң харысалгалыг албан-дужаалына кээриниң мурнунда Роберт Дер-

меевич амгы шагның дылы-биле бизнесмен турган. Найысылалда дыка хөй садыг точкаларын ажыткан, чурттакчы чоңу чүгле хереглед бараннары-биле эвес, а кол чүүл — чоңга ажылчын олуттарны тургузуп берген. Бизнесче базым дээрге-ле, дидим кижиниң үүлези. Харысалганы чүктөп шыдаар, бодунга бүзүрелдиг кижиге бизнесче базымны кылыр. Бизнес хоойлузу частырыгларны өршээвес, частырыг дээрге-ле, буураашкын болур.

2004 чылдың түннелдери-биле Роберт Доржу эң эки сайгарлыкчыларның одуруунче кирген. Амгы үеде ооң ажыл-агыйының дугайында бис бижип шыдавас бис. А ооң бо улуг албан-дужаалга чүге чөпшээржирикениниң дугайында ооң бодалын илередирге мындыг. Күзел-ле турар болза, кандыг-даа ажылды бүдүрүп кылып болур. А күзел бүтсүн дээр болза, чүгле хөдөлүр, ажылдаар. Амгы шагның негелдези ыңдыг.

Хоорай чагырганың ажылының дугайында солуннар арыннарынга доктаамал чырыдып турар бис, а аныяк удуртукчунуң ажыл-ижинге чедиишкиснерни күзеп каалыңар.

Ооржак БОЖАЧЫ.

ӨГ-БҮЛЕГЕ УРУГЛАР БАЖЫҢНАРЫ

Октябрь 24-те республиканың уруглар бажыңыга «Ада-иезиниң хайгааралы чок арткан болгаш өскүс уругларны өг-бүлелерге чаңкытырып аңаа уруглар бажыңнарын тургузарының практиказының чидиг айтырылганы» деп темага «төгериң стол» эрткен. Ону ТР-ниң Чазак Даргазының социал айтырылглар талазы-биле оралакчызы Анатолий Партизанович ДАМБА-ХУУРАК удуртуп эрттирген. Аңаа ТР-ниң өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыды Петр Александрович МОРОЗОВ, ТР-ниң күш-ажыл

болгаш социал политика ямызының сайыдының оралакчызы Орланмай Дадар-ооловна КУУЛАР, ТР-ниң Кадык камгалал сайыдының оралакчызы Орлан Николаевич СУВАҢ-ООЛ, ТР-ниң Саң-хөө ямызындан Сергей Сергеевич ХЕРТЕК, Дээди судтуң даргазының оралакчызы Алекмаа Анай-ооловна САЛЧАК, республиканың уруглар бажыңының, чаштар бажыңының директорлары, кожууннарда уругларның эрге-ажыын камгалаар тускай мергежилдиглер болгаш уруглар азыраан ада-иелер киришкен.

П.А. Морозов ада-иезиниң хайгааралы чок арткан болгаш өскүс уругларны өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарын тургузар дугайында чугаалажып, херек кырында ол ажылды кылып чоруткан кижилерниң арга-дуржулгазын көрүп, ол ажылды уламчылаарының ужу-дузазының дугайында чугаа болурун тайылбырлааш, киржикчилерни таныштырды.

А.П. Дамба-Хуурак: Уругларның эрге-ажыын камгалаар хоойлулар бар. Хоойлу бүрүзү сорулгалыг, ооң күүседирде кылып чорудар ужуруг ажылдарны салган, ынчалза-даа бөгүнгү «төгериң стол» дыка хөй чидиг айтырылганы шийтпирлээринге идиглиг болур ужуруг.

Эң байлак арга-дуржулга — амыдырал боду. Кажан бисти ада-иевис кижизидип турар үеде ажит-төлүн откапкаш баар деп чүве нийтилелге таарышпас, харын-даа ындыг чүүл чок деп тайылбыр ажылын кылып турган. Хөй үе эртпээн ышкаш-ла-дыр. 15-ле чылдарның дургузунда ооң непертээни дүвүренчиг Ынчангаш бажың хевирлиг уруглар бажыңнарын тургузуп эгелээн. Мээң хууда арга-дуржул-

гамда 1983 чылда мени стажер кижини Черби школазының бажыңына онааштыр херекти иштээри-биле чорудуптурга, ол үеде республикага билдирген спортчу бажыңының назы четпээн уругларны канчап турганы меңээ ужу-дүрүм чок таварылга бооп турган. Ам назы четпээн уруглар бодун садылап, акша ажылдап турар апарган. Ада-иезинге чедире бээрге, акша чок-тур, ам канчаар, амыдыраар аргавыс-тыр дээр-дир. Тывада туралаан суурунарже кире халды бергеш, ажыл чок, ол хирезинде тараан ногаазы, азыраан малы-биле уругларын азырап олурар өг-бүлелерни тып ап болур силер. Олар чүге нийтилелге үлегерчижек бооп шыдавазыл. Парлалга арыннарында чүгле амыдыралды, нийтилелдин багай талаларын хөй бижип турар. Ындыг өг-бүлелер, уруглар азырап алган өг-бүлелер дугайында материалдар көрбөдим. Ынчангаш бөгүнгү «төгериң столдуң» түннелинде хөй ажыктыг чүүлдер кылдынар боор дээрзинге бүзүрөп турар мен.

М.Т. Удумбара, ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказы ямызының килдис

эргелекчизи: — Бөгүнгү көрүп турар айтырывыс — уругларны өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарын тургузар дугайы чаңгыс ямының дузазы-биле шийтпирлеттинмес айтырыг. Мен бо талазы-биле чидиг айтырылгларга доктаап көрейин. 2007 чылдың январь 1-де Тыва Республикага 17 харга чедир 105960 уруглар санаттынып турган, ооң иштинде 6419 уруглар өскүс азы ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уруглар бооп турар. Ол дээрге, ада-иези арагалаар болгаш, ада-ие эргезин казыптырган, инвалидтерниң, эң ылангыя туберкулез аарыындан аарып турарларның, угааны четлес дирткеннерниң уруглары, уруглар бажыңындан үнген аныяк өскүс иелерниң уругдары хамааржып турар. Сөөлгү чылдарда ада-ие эргезин казыыр чорук непертээн. Чижээ, Улуг-Хем кожуунда аныяк, ажылдап турар чери бар эр кижиге ада-ие эргезинден эки тура-биле ойталаанын, суд ооң дилээн хандырганын, чөптүг эвес шийтпир деп көрүп турар мен. Бир талазында, уруун азыраар артык акша алыр деп турары аңаа ажыктыг-ла ыйнаан, өске талада, кижиге бүрүзү ынчаар күрүне меге-

леп эгелээр болза, чүү болурул?! 2006 чылда 108 кижиге ада-ие эргезин казыыр шийтпир үнген болза, 2007 чылдың бо хүннеринде 300 кижиниң ада-ие эргезин казыыр шийтпирни суд черлери үндүрген. Федералдыг хоойлу езугаар бир эвес ада-ие эргезин казаан болза, уруглар ада-иези-биле чаңгыс черге чурттаваар ужуруг.

Уруглар ажаап турар өг-бүлелерге доктааксап тур мен. Күрүнеден олар чүнү-даа албайн турар. Чамдык өг-бүлелерде, эң ылангыя пенсионерлер уруг-дарыгыңа ажаакчызы бооп турар өг-бүлелерде уругларга каржы чорук илереп турар. 18 харлапкан школада өөренип турар өскүс уруглар күрүнеден кандыг-даа акша албайн, амыдыраар акшазы чок олурарлар. Ындыг уруглар бөгүн республикада 520 кижиге.

Бөгүнгү көрүп турар айтырывысче шийчип көрейин: өг-бүле уруглар бажыңнары республикада 17, ында 85 уруглар кижизиттинип турар. 2007 чылдың январь 1-ден эгелеп уруглар азырап алыксаан кижилерниң саны хеп-хенертен өскөн. Боттарының на уйуктарын азырап алыр дээн кырган-авалар

кээп турар таварылгалар хөй. Ынчангаш уруглар азырап алыр күзелдиглерниң назы-харын барымдаалап кызыгаарлаашкынны чорудар хемчеглерни ажылдап кылыр болза эки. Божудулга бажыңнарындан уруглар азыраар чоруктуң непертенгеин база демдеглексеп тур мен. Уруг азыраар чорук дугайында айтырыг ийи ямының хүлээлгелери-дир. Чаш уругну баштай хайгаарал чок арткан деп тодарадыр, оон азырандыга бээр, хоойлу ынчаар көрүп турар.

А.А. Салчак: — Эрге-хоойлу баазының чидиг айтырылганының талазы-биле, суд органны ада-ие эргезин казып тургаш, кымны, кажан, чүү дээш ада-ие эргезин казырыл деп барымдааларны көргөш, казып турар. Ада-ие эргезин казыры шийтпир уругларларда албан болганы ол бе деп айтырыг тургустунуп кээр. Бир эвес таптыг көөр болза, чоңунуң социал байдалының деңгели куду кижиге бүрүзүңге-даа хамаарыштыр болза, ындыг шийтпир хүлээп ап болур. Ынчалза-даа уругларын утупкан, оларның чиир чеми, чурттаар чери чок кылдыр бажың чок азы бажыңын арендапкаш, откапкаш барган ада-иелерге хамаарыштыр канчап шийтпир хүлээп албазыл, оон ыңай кадының байдалы-биле уруун азырап шыдавас кижилер база таваржыр. Бис шийтпирни чүгле уругларның эрге-ажыын камгалаары-биле хүлээп ап турар бис.

(Уланчызы 3-ку арында).

АЛДЫН ӨРГЭЭГЕ-ДАА ЧУРТТААР БОЛЗА...

Кызыл хоорайда М.М.Ховалыгның өг-бүлө уруглар бажыңда уруглар кырган-авазы-биле.

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

Л.С.Ооржак, уруглар бажыңының директору: — Бөгүн өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның салым-чолунга чугула айтырылганын шиитпирлеп чыгып келгенивиске өөрүп тур мен. Мен уруглар азырап алыр дээн күзелдиглерниң азы уругларны ындыг өг-бүлелерге бээр дээривиске таваржып турар бергелерни чугаалаксап тур мен. Уругларның төрүттүнген дугайында херечилели чок, уруг биле ада-иениң документиери дүүшпейн баары, чижээ, Сашаның авазы Сат фамилиялыг Саша Монгуш, каян авазы чок апаарга, документи-лерин көдүрүп кээривиске, бадылашаан ашааның фамилиязын оглунга берип каан болган, оон ыңай ада-иези истелгеде дилеп турар уруглар чаа өг-бүлөге баар аргалары чок болу бээр. Ада-ие эргезин казыттырганнар чок апаарга, чурттап орган оран-савазында назы четпээн оглун кири бижиттимээни илереп, чаш төлдүр эрге-ажыңга багай салдар чедирер таварылгалар база бар.

А.П.Морозов: — Төрүттүнген херечилелди уругнуң физиологтуг демдектери-биле тыпсып болбас бе?

О.Н.Суваң-оол: — Чок, бис чүгле оон назынын тодарадып болур бис.

А.А.Салчак: — Төрүттүнген дугайында херечилел кылырда, уругнуң төөгүзүнүң дугайында информация справка албан херек.

А.П.Дамба-Хуурак: — Бо дээрге, Ада-чурттун Улуг дайынының чылдарындан бээр туруп келген айтырылганы-дыр, бир эвес келген сорулгавысты тодарадып болзувусса, бөгүн дооспас бис. Мени өг-бүлө уруглар бажыңнары, оон бергедээшкннери, ужур-дузазы, ынаар күрүне акшаландырышкынын бээр күрүнеге ужурдузазы кайы хире чүвөл деп сонургадып тур.

М.М.Ховалыг, Кызыл хоорайда өг-бүлө хевирлиг уруглар бажыңын тургускан ада: — Бистиң өг-бүлөвис ийи оолдуг тургаш, 5 уругну азыраары-биле алган бис. Бо шиитпирни хүлээп алырынын мурнунда ийи чыл хире соңгаарда, республикада-даа өг-бүлелерниң ажылын барып көрүп, шыырак сайгарып көргөш, мындыг шиитпирге келген бис. Бодум база өөм ишти башкы мергежилдиг бис. Баштайгы дээрэинде аш-чем талазы-биле бергедээшкннерге таваржып турдувус, сайгарлыкчы эштеривистен чегдинип-даа турдувус, уруглар бажыңының директору дыка дузалап турду. Бо хүннерде шуудай берген деп болур. Уругларымыс 2 кыс, 3 оол дораан биске ижиге берген, бис дыка үр үеде сагыш-сеткиливисти, оолда-

рывысты, чоок кижилеривисти белеткеп келген болгаш, уругларымысты боттарымыс-даа, азыраанда дээр ылгаар арга чок кылдыр чоок көрө берген бис. Уруглар бажыңының база уругларны кижизидип турары эки-дир, уругларымыс мөзү-шынары дыка онза.

Бергедээшкннер чүл дээрге, бо чылдан эгелеп уруглар бажыңы ажыдып турар ада-иелерниң чүгле чаңгызынга шалың төлээр апарган, кижизидилгеге иелээ киржип турар болгай. Өске ажылга ышкаш шөлээлээн, аараан, дыштанар хүн деп чүвө турар эвес.

Ол шалыңны үш ай иштинде бербейн, озалдадып турар бээрге, чегдинер ужурга таваржып турганымыс ол. Уруглар эмчиледери дыка берге, аңгы тускай быжылгаан эмчилик болза...

Бо уруглар колдуунда хоочураан аарыгларлыг: бир оглум зобтуг, өскези энурезтиг, бүүрээ аарыг, үш дугаары гаймориттиг, урувустун чүрээнде дааштыг. Ынчангаш эмчи дузазы бо-ла херек апаар, оочур узун болгулаар. Чайгы дыштанылга дугайында база дуза дилээр бодалдыг мен. Уругларымга путевка тыппайн, Уругайлыг аржаанга дыштангаш келдивис.

А.П.Дамба-Хуурак: — Мындыг өг-бүлелер тургустунуп турар деп канчап билип алдыңар?

М.М.Ховалыг: — Ындыг бодал 2004 чылда-ла төрүттүнген, ол үеден эгелээш, ажылды өөренип көрүп, чаагайжыттынган бажыңым саткаш, черде бажың садып ап, уруглар азыраар эптиг байдалды тургузуп келдим.

А.П.Дамба-Хуурак: — Эмчи диспансеризациязын эртип тур силер бе?

М.М.Ховалыг: — Мен ийе, уругларым чок. 2 дугаар поликлиникага хамааржыр бис.

О.Н.Суваң-оол: — Дыка буяныг чараш ажылды эгелээн улустур силер. Мен студент чылдарымда интернатка өскөн оол-биле чурттап турдум. Оон амыдыралга белен эвезин бодум херек кырында көргөн болгаш, силерниң ажылыңарны деткип олур мен. Дүүн бис чугаалашкаш, ведомстволар аразының тускай комиссиязын тургузары кол деп түннелге келдивис. Эмнелге албан черлеринге ада-иези октапкан уруглар чартык чыл чедир чурттай бээр, уруглар бажыңынче бээр дээрге, документ чок, ынчап тургаш, өске чаа келген аарыг улустан база катап аарыг халдадып алгаш база аарыыр, ындыг уругларның азыралынче эмнелге чери хөй акша чарып турар.

Божудулга бажыңнарындан уруглар азыраар чорукка хамаарыштыр, колдуунда элээди назылыг уруглар божуптарга, аныяк кырган-авалары азырап ап турар. Ол талазы-биле ажылды шың-

гырадыр бис.

А.П.Дамба-Хуурак: — Уругларның эрге-ажыын камгалаар дээш үлө кылыр дээривиске, эрге-хоойлуга дүүшпес болур дээрге, ол ажылды кылбайн баары эвес-тир ийин, депутаттарның херээ чүү чүвөл, чаштар дээш, өг-бүлө дээш, адак сөөлүндө төрзэн черивистиң келири үези дээш херек хоойлуларны ажылдап кылыр ужурлуг бис. Дем маңаа акша-шалың үнмейн баарының дугайында айтырыг көдүрүлдү, Сергей Сергеевич, силерниң яамыңарның харыылаар ужурлуг айтыры-дыр, канчап мындыг хевирлиг чүүлдер болуп турганы ол?

С.С.Хертек: — Мында бистиң яамыга хамааржыр айтырылганы

"Төгери́к стол"

бижип алдым. Акшаландырышкынын кожуунда тус чер чагыргаларыңа бис үе-шаанда чорудуп бээр бис. Олар акша-шалыңы төлээр.

А.П.Дамба-Хуурак: — Силер бир-ле дугаарында акша үлээр эвес, хоойлу езугаар оон күүселдезин харыылаар органнарның кижизи-дир силер саң-хөөнүң кайнаар чоруп турарын, чүге чедер черинге озалдап четкенин хынаар ужурлуг, яамыңарга бо айтырыгны чугаалажыңар. Ам база бир өг-бүлө хевирлиг уруглар бажыңнарының дугайында дыңнаптаалыңар.

В.Ч.Хертек, Тес-Хем кожуунун Ак-Эрик суурда өг-бүлө хевирлиг уруглар бажыңында ие: — Бис бодувустун 7 уругларымыска немей 5 уругну азырап алган бис. 3 улуг уругларымыс студентилер. Мен чажымдан хөй уруглуг өг-бүлөгө өскөн мен, өөм иштиниң ада-иези бичии турда, аңгы-аңгы өг-бүлелерлиг апарган болгаш, аныякыстан бут кырынга туруп келгеш, өскүс-чавыс уруглардан азырап алыр бис деп бот-боттарымыска даңгыраглаан турган бис. 2 чыл бурунгаар ийи уруг азырап алдымыс, оон 3-тү, оон база 2-ни. Тывага шагдан тура ажы-төл дээрге, байлаавыс деп өгбелеривис чоргаарланып чораан. Ынчангаш ийикпе, бистиң хөй ажы-төлдүг өг-бүлөвиске уруглар немежирге, өскерлишкнн-даа эскербээн бис. Боттарымыс хуу ажыл-агыйлыг болгаш, эт, сүт боттарымысты. Бергедежи бээр чүүл чүл дээрге, дем маңаа Михаил Михайлович чугаалады, уруглар колдуу кадыы кошкак уруглар болур. Акша-шалың тутпайн, үезинде берип турар болза, чаңгыс-даа, он-даа төлдүн азыралы дөмей харысалгалыг, харын-даа хөй ажы-төлдүг өг-бүлөде уруглар бот-боттарын азыражып-карактажыр, чажындан акы-дунма чоок кижилерлиг, демниг болур. Мээң бергедээн чүүлүм, көдээ ажыл-агый банкызындан

Республиканың уруглар бажыңы 1963 чылдың декабрь айда 3 хардан 11 харга чедир уругларга тургустунган.

Бо хүннерде ында 53 уругларны 32 башкы, ниитизи-биле 100 хире кижизидип турар. 17 уруг Кызылдың 3 дугаар школазында өөренип турар, 36 школа назыны четпээн уруглар бар. Мында чараш, чылыг өрээлдерде чаштарны кижизидеринге шупту тала-биле эптиг байдалдарны тургускан, ынчалза-даа...

Ынчалза-даа чаш кижиниң незинге ынакшылы ышкаш шыңчы ынакшыл чок. Авазының омур-хевирин шала-була сактыр, суугу кырынга далганны үс чокка хаарып чип органын бүлүртүң сактып, аштап турган бис деп медереп чугаалап оргаш-ла, хөөкүй чаш авазының ырак черден келгеш, ону ап алырын четтикпейн манап, хонуктар эвес чылдар-биле идегели өшпейн, соңга караанга кылаштап кээр херээжен кижизидеринге авазыңа дөмейлеп, ынак төрээни-биле аштап-даа болза, самдар өгге-даа болза, кады чурттаарын күзеп чоруурлар. Алдынналчак чараш ойнаарктарлыг өрээлдер-даа, өргээ ышкаш бажың-даа, амданныг аш-чемге-даа олар авазының бүлүртүң омур-хевирин солувастар, кажан-даа, кандыг-даа орбак-самдар келир болза, авазын олар хүлээп аарлар.

Өг-бүлөгө уруглар бажыңын ажыткан кижилер чаштар бистерни төрзэн авазы ап алганы ол-дур деп бодаар чорду деп олурганын дыңнааш, олар дээш өөрүп олурдум. Ынчалза-даа олар өзүп келгеш, чүге шынын чугаалаваан силер деп негей бербес ирги бе?! Мындыг эгелээшкннерни башкы мергежилдиг улус кылып турар болган соонда, олар тускай эртемниг психологтар-биле сүмележир боор деп-ле бүзүрөп артар-дыр мен.

бажыңымыс улгаттырып алыр дээш, хереглекчи 28 хуулуг чээли ап алырымыска, акшавыс үнмейн туруп берген, дыка бергедем, ам харын 26 муң акша арткан, удавас оон адырлып алыр бис, акша-шалың үезинде үнер-ле болза... Өг-бүлөгө чымчак сеткилдиг, кижилерге ынак хамаатыларны өстүрүп кижизидер деп, медереп билгеш, ук үүлени буяныг ажыл кылып турар мен деп чоргаарланып күүседип турар мен.

М.Т.Удумбара: — Арга-дуржулга солчуп, Россияның девискээрлеринче барып чоруп турувуста, хоочуннар бажыңнары биле уруглар бажыңнарының кады ажылдажылгазы ажыктыг болгу дег чижектер бар болур чорду.

Чүл дээрге, чаштар бичии турда хоочуннар көржүр, оон олар шору өскеш, кырганнарны карапак чаңгыс өг-бүлө бооп турары кайы-даа талага ажыктыг көрдүм. Биске база ону шенеп көөр болза, ужур-дузалыг болгу дег.

Бо уруглар бажыңын дуглавайн, аңаа чедимес өг-бүлелерниң уругларыңа уруглар садын ажытса деп бодал база бар.

А.П.Дамба-Хуурак: — Уруглар бажыңын дуглаар деп чугаа турба-даа ужурлуг, чүгле уруглар ада-иелиг, чоок кижилер болур кылдыр өг-бүлө уруглар бажыңнарын көвүдетсе деп айтырыг көдүрүп турар бис. Чедимес өг-бүлөлөргө деткимче дугайында... кожууннарга чорааш, херээженер эвилели кандыг дуза чедирип турар эвес дээш сонургаарымга, чаңгыс-даа кижизидип эвилелдин дузазы-биле деп чугаа үндүрбес чорду. Хөй-ниити организациялары, херээженер эвилели чүңү кылып турарыл? Силерниң яамыңар-

Автордан: «Төгери́к стол» ажылын мындыг хевирлиг дооскан. Бо көдүртүңүп турар айтырыг бистиң республикамыска кончуг чугула чидиг, ынчангаш ону чаңгыс чугаа-биле шиитпирлеп болбас, хөй чылдарның айтырыы. Бистер, тывалар, кандыг-даа чаа эгелээшкнни дораан «ура»-биле сегирип алыр улус болгай бис. Уругларның сагыш-сеткилин, салым-чолун үрөвези-биле, шынап-ла, бодамчалыг хөделир болза, эки деп бодаар мен. Уруглар ажаакчызы (опекун) шупту талазы-биле хыналданы эртер ужурлуг турбуже, арагага сундулуг улус, мөзү-шынар талазы-биле туруш чок кижилер ажаакчылар бооп турары чажыт эвес. Олар чүгле ажык-кончаа бодааш, уругларны ап алгаш, оон азыраан уруглары элээди апарганда, олар кайда хонуп, кандыг улус-биле эдержип, чүңү ижип-чип чоруурун билбес ажаакчылар бар бооп турарын эки билир бис, ынчангаш бо ажылды кайы хамаанчок чорудары болдунмас деп бодалга чедирип турар. Уругларның салым-чолу дээш ханы сайгарып, сагыш-човавас, кылып турар херээм дээш харысалга чүктээр мен деп боданмайн, боттарының төрзэн уругларын азырап алырыңа ол акшаларны чарып турарлар бары чажыт эвес. Ажаалда органы чылда ийи-чаңгыс баргаш, оларның кыдыраашта саткан чүүлдерин бижээнин хынаар боордан, оларның-биле эртенден кезжээ чедир чурттавайн турар болгай. Ниитилелдин ынчангаш уруглар азыраар дээн кижилерге хамаарылгазы арай багай. Каш акша ап турар сен, силер уруглар дээш эндерик акша ап турар сен деп баарлар бар. Чогум алыс сеткилден уруглар дээш чүрзэн берип турарларны чончун караа көсүк болгай, эскерип, үнелеп деткип турар апаар, ындыг деткимчени, хүндүткелди чүгле чаштарга ынакшылы-биле чаалап алыр. Ынчангаш шүүрөп тургаш, төлөптүглерге уругларны берип, оларны бүгү талазы-биле деткир болза деп бодалдыг мен.

Айлаң ДАРЖАА.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2007 чылда Тыва Республикага Бүгү-делегейниң улуг назылыглар хүнүн эрттирериниң дугайында

2007 чылдың сентябрь 28 №891

2007 чылда Тыва Республикага Бүгү-делегейниң улуг назылыглар хүнүнге белеткел болгаш ону эрттирери-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2007 чылдың октябрь 1-ден 10-га чедир Бүгү-делегейниң улуг назылыгларының хүнүнге тураскааткан декаданы Тыва Республикага эрттирер.

2. 2007 чылда Тыва Республикага Бүгү-делегейниң улуг назылыглар хүнүн эрттирер болгаш аңаа белеткел ажылын чорудар организастыг комиссияны тургузар болгаш ооң составын бадылаар (кожуп каан).

3. 2007 чылда Тыва Республикага Бүгү-делегейниң улуг назылыглар хүнүн эрттирериниң болгаш аңаа белеткел ажылдарының хемчеглериниң планын бадылаар (кожуп каан).

4. Тыва Республиканың ямылары болгаш ведомстволары, бүдүрүлгелер, албан черлериниң бүрүзү ажылчы коллективтерге хоочуннар-

ны хүндүткел, байырлаар хемчеглерни эрттирер.

5. Тыва Республикага Бүгү-делегейниң улуг назылыглар хүнүн эрттирериниң талазы-биле хемчеглерни чорударын болгаш кылып чоруткан хемчеглериниң дугайында медээлерни Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга 2007 чылдың декабрь 1-ге чедир бээрин Тыва Республиканың муниципалдыг албан черлериниң удуртукчуларынга сүмелээр.

6. Ук доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

7. Ук доктаалдың күүсөлдөзүн Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың сентябрь 28-те №891 доктаалы-биле бадылаан

2007 чылда Тыва Республикага Бүгү-делегейниң улуг назылыглар хүнүн эрттирериниң болгаш аңаа белеткел ажылдарын организастаар комиссияның СОСТАВЫ

А.П. Дамба-Хуурак – даргазы, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы; К.Т. Даваа – даргазының оралакчызы, Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыды;

Л.Л. Волгина – Кызыл хоорай чагыргазының даргазының оралакчызы (чөпшээрешкени-биле) О.В. Доржу – Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы;

К.А. Маспик-оол – Дайының болгаш күш-ажылдың хоочуннарының республикада чөвүлелиниң даргазы; (чөпшээрешкени-биле) Р.Д. Ондар – Тыва Республиканың Күш-

ажыл болгаш социал политика яамызының килдис эргелекчизи;

У.С. Ондар – Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының сайыдының оралакчызы;

О.П. Тюлюш – Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелиниң килдис эргелекчизи;

В.С. Чигжит – Тыва Республиканың культура болгаш информация политиказының сайыдының оралакчызы.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың сентябрь 28-те №891 доктаалы-биле бадылаан

2007 чылда Тыва Республикага Бүгү-делегейниң улуг назылыглар хүнүн эрттирериниң болгаш аңаа белеткел ажылдарының ПЛАНЫ

№	Хемчеглер	хуусаазы	Харысалгалыг кижилер
1	Улуг назылыгларның амыдыралында чидиг айтырыгларына хөй-нитиниң кичээгейин угландырып, ямылар болгаш ведомстволарның тускай эртемниглерин парлаалга албаннарынга үндүрүглерин организастаар	Октябрь 1-ге чедир	ТР-ниң Чазаның Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелели
2	Бүгү-делегейниң улуг назылыглар хүнүнге тураскааткан байырлыг концерт	Октябрь 4	ТР-ниң Культура яамызы, муниципалдыг албан черлериниң чагыргалары (чөпшээрешкени-биле)
3	Улуг назылыгларга өөр аыш-чем-биле адрестиг дуза	Октябрь 8-9	ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы
4	РФ-тиң Пенсия фондузунуң ТР-де салбырының күсели-биле адрестиг социал дуза	Октябрь 1-10	РФ-тиң Пенсия фондузунуң ТР-де салбыры
5	Хүндүлүг улуг назылыглар-биле ужуражылгалар	Октябрь 1-10	Муниципалдыг албан черлериниң чагыргалары
6	Чурттал турар чериниң аайы-биле болгаш социал хандырылга черлеринге культура массалыг хемчеглер	Октябрь 1-10	ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы, муниципалдыг албан черлериниң чагыргалары
7	Нити билигниң школаларының өөренкичлери-биле улуг назылыгларның ужуражылгалары, тематиктиг кезээлер.	Октябрь 1-10	Муниципалдыг албан черлериниң чагыргалары, ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызы
8	Бүдүрүлгө болгаш албан черлеринге хоочуннары хүндүлөп байырлаары	Октябрь 1-10	Бүдүрүлгө болгаш албан черлериниң удуртукчулары

Россия Федерациязының Хамааты байдалының акт-бижилге органнының тургустунганындан бээр 90 чыл болганын Тыва Республикага байырлаар дугайында

2007 чылдың октябрь 3 №917

Чурттакчы чоннуң эрттирилгезин бедик культурулуг деңгелге хандыраар, өг-бүлө хоойлужудулгазын боттандыраар сорулга-биле болгаш Россия Федерациязының Хамааты байдал акт-бижилге органнының тургустунганындан бээр 90 чыл болганына холбаштыр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Россия Федерациязының Тыва Республикада Хамааты байдалының акт-бижилге эргелелиниң Россия Федерациязының Хамааты байдал акт-бижилге органнының тургустунганындан бээр 90 чыл болган байырлалын Тыва Республикага 2007 чылдың декабрь 7-де демдеглээр дугайында саналыга чөпшээрээр.

2. Россия Федерациязының Хамааты байдал акт-бижилге органнының тургустунганындан бээр 90 чыл болган байырлалын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглериниң планын бадылаар.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың октябрь 3-те №917 доктаалы-биле бадылаан

Россия Федерациязының Хамааты байдалының акт-бижилге органнының тургустунганындан бээр 90 чыл болган байырлалын Тыва Республикага эрттирер болгаш ону белеткээр талазы-биле хемчеглерниң ПЛАНЫ

3. Россия Федерациязының Хамааты байдалының акт-бижилге органнының тургустунганындан бээр 90 чыл болганын белеткээр болгаш эрттирер хемчеглерге чурттакчы чоннуң киржилгезин хандыраар кылдыр Тыва Республикада ХБАБ эргелелиниң (агентилелдин) девискээр килдистри муниципалдыг албан черлериниң чагыргалары-биле кады ажылдаар кылдыр сүмелээр.

4. Ук доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

5. Ук доктаалдың күүсөлдөзүн Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

№	Хемчеглер	хуусаазы	Харысалгалыг кижилер
I. Организастыг хандырылга			
1	Республикада ХБАБ эргелелиниң эң эки ажылдакчылары болгаш хоочуннарынга күрүнө шаандалдарын тыпсыр кылдыр киирерин белеткээр	2007 ч Октябрь 31-ге чедир	Ч.Т. Очур-оол, Ш.А. Куулар, А.О. Сат
2	Россия Федерациязының Хамааты байдалының акт-бижилге органнының тургустунганындан бээр 90 чыл болганына тураскааткан чуруктарлыг сеткүүдү, парлаан бараан аймаан, эмблеманы, программаларны, чалалгаларны парладыр	2007 ч Октябрь 31-ге чедир	Д.Х. Ондар, С.К. Даваакай, Б.Д. Монгуш, О.Ч. Монгуш, С.Ш. Биче-оол, М.С. Ондар
3	2007 чылдың октябрь-декабрь айларында республиканың ХБАБ органының ажылдакчыларының аразында «Тыва Республиканың ХБАБ органының эң эки ажылдакчызы» деп мөөрей дугайында Негелделерни белеткээр болгаш мөөрейни эрттирер	2007 ч Октябрь-декабрь	Д.Х. Ондар, Б.Д. Монгуш, С.К. Даваакай, Х.А. Куулар
4	Тыва Республикада ХБАБ эргелелиниң (агентилелдин) хүндүлүг бижиктерин болгаш өөрүп четтиришикениниң чагааларының саавырларын чогадыр болгаш кылдыртыр	2007 ч Октябрь 31-ге чедир	Ч.Т. Очур-оол, Б.Д. Монгуш, О.Ч. Монгуш
5	Тыва Республикада ХБАБ эргелелиниң «Хүндүткелдин алдын номун» үндүрер	2007 ч Октябрь 31-ге чедир	Б.Д. Монгуш, О.Ч. Монгуш
6	Тыва Республикада ХБАБ эргелелиниң «Хүндүткелдин алдын номунга» кирер хоочуннарының дугайында медээлерни белеткээр	2007 ч Октябрь 30-ге чедир	Ч.Т. Очур-оол, Д.Х. Ондар, килдистер эргелекчилери
7	Тыва Республикада ХБАБ эргелелиниң сайты ажылдап кылыр	2007 ч Октябрь 31-ге чедир	Ч.Т. Очур-оол, Д.Х. Ондар, С.К. Даваакай, А.О. Сат, А.В. Чернышев
II. Саң-хөө-экономиктиг хандырылгазы			
8	Хемчеглер эрттирериниң чарыгдалдарының сметадын тургузар	2007 ч Октябрь 31-ге чедир	Ч.Ч. Ооржак, Б.Д. Монгуш, Р.Д. Айыр-оол, О.Ч. Монгуш
III. Организастыг хемчеглер			
9	Байырлыг кезээни эрттирери («Тыва Республиканың ХБАБ органының эң эки ажылдакчызы» деп мөөрейниң киржикчилери, Тыва Республиканың ХБАБ органының эң эки ажылдакчыларын болгаш хоочуннарын шааннаары)	2007 чыл Декабрь 7	Ч.Т. Очур-оол, Д.Х. Ондар, Ш.А. Куулар, Ч.Ч. Ооржак, А.О. Сат
10	ХБАБ-тың хоочуннары-биле ужуражылгаларны кылбышаан, Тыва Республиканың ХБАБ органнының төөгүзүнүң дугайында делгелгени чурт-шинчилел музейинге ажыдар.	2007 чыл Декабрь 7	Д.Х. Ондар, Ш.А. Куулар, Л.М. Монгуш, О.В. Тугур-оол, А.В. Чернышев, Д.Л. Саая, М.Д. Дечин, Л.В. Каабель
IV. Культура-массалыг хемчеглерни эрттирери			
11	Байырлыг концерттин программасын болгаш байырлыг кезээниң сценарийин ажылдап кылыр	2007 ч Октябрь 31-ге чедир	Д.Х. Ондар, Ш.А. Куулар, С.К. Даваакай, М.С. Ондар, С.Ш. Биче-оол, М.О. Монгуш
12	Спортчу хемчеглерни эрттирерин организастаар: — маргылдаалар эрттирер дугайында Негелделерни ажылдап кылыр; — маргылдааларның байырлыг ажыдыышкыны болгаш хаашкынының сценарийин ажылдап кылгаш көргүзөр	2007 чылдың октябрь 6 — 2007 ч Октябрь 1-ге чедир	А.С. Куулар, Н.В. Кыргыс, А.В. Чернышев, Р.К. Донгак
V. Массалыг информация чепсектеринге хемчеглерни чырыдары			
13	Россия Федерациязының ХБАБ органнының тургустунганының 90 чылдаанынга тураскааткан массалыг информация чепсектеринге тематиктиг рубрикаларны, радио-дамчыдылгаларны, теле-дамчыдылгаларны организастаар	2007 чылдың ноябрь 1-ге чедир	Тыва Республиканың ХБАБ эргелели, девискээр килдистри
14	Россия Федерациязының ХБАБ органнының тургустунганының 90 чылдаанынга тураскааткан стендилерни белеткээр болгаш кылыр.	2007 чылдың ноябрь 1-ге чедир	Тыва Республиканың ХБАБ эргелелиниң килдис эргелекчилери
15	Россия Федерациязының ХБАБ органнының тургустунганының 90 чылдаанынга тураскааткан байырлыг хемчеглерни республиканың хоорай, суурларынга организастаар	2007 декабрь 7-ге чедир	Тыва Республиканың ХБАБ эргелелиниң килдис эргелекчилери
	Байырлыг хемчеглерниң планын көргүзөр	Октябрь 31-ге чедир	

Тыва Республиканың девискээринге контроль-касса машиналарының техниктиг хандырылганының төптерин бүрүткээриниң дугайында

2007 чылдың август 10

№806 Кызыл хоорай

1995 чылдың март 6-да контроль-касса машиналарының талазы-биле Күрүнениң ведомстволар аразында эксперт комиссиязының шийтири-биле (№2/18-95 протокол) бадылат-тынган Россия Федерациязынга контроль-касса машиналарын садарының, техниктиг хандырылганының болгаш септелгезиниң чурумунуң дугайында Дүрүмүңгө дүүштүр Тыва Республиканың девискээринге техниктиг хандырылга болгаш контроль-касса машиналарының септелгезиниң төптериниң ажыл-чорудулгазының организациязын чурумчудар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Контроль-касса машиналарының тех-

никтиг хандырылганының төптериниң бүрүткелиниң кошкан Чурумун бадылаар.

2. Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелинге Тыва Республиканың девискээринге контроль-касса машиналарының техниктиг хандырылганының төптери кылдыр юридиктиг эргелиг черлерин бүрүткээриниң болгаш бүрүткээшкинден уштурунуң талазы-биле хүлээлгелерни дагзыр.

3. Бо доктаалдың күүсөлдөзүнүн талазы-биле контрольду Тыва Республиканың Экономика яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 10-да №806 доктаалы-биле бадылаан

Контроль-касса машиналарының техниктиг хандырылганының төптерин бүрүткээриниң ЧУРУМУ

1.1. Контроль-касса машиналарының техниктиг хандырылганының төптери кылдыр (моон ыңай - ТХТ) Тыва Республиканың девискээринде турар юридиктиг эргелиг черлерин бүрүткелни Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилели (моон ыңай - Агентилел) чорудар.

1.2. ТХТ кылдыр бүрүткелдинге кордакчы болур юридиктиг эргелиг чер Агентилелге дараазында долу документтерин хүлээдир: - юридиктиг эргелиг черниң адын болгаш организастыг-хоойлу-дүрүмүңгө хевирин, санажылга санының болгаш чогуур банкының дугаарын айтыпшаан, ТХТ кылдыр

бүрүткээринге билдиришигини;
- контроль-касса машиналарына техниктиг хандырылга болгаш септелге дугайында хандырыкчы(лар)-биле керээниң(лерниң) хоолгаларын;

- хандырыкчылар биле ТХТ-тиң аразында керээге дүүштүр техниктиг хандырылгага болгаш септелгеге хүлээп ап турар контроль-касса машиналарының модельдериниң даңзызын;

- Уставтын хоолгазын, бир эвес ол нотариуска бадыткапкан болза, - бодун бээр;
- бүдүрүлгенин күрүне бүрүткелиниң дугайында шынзыдылганын хоолгазын;

- аренда керээниң азы өңчүдө бүдүрүлгө оран-саваларының барын бадыткап турар документиниң хоолгазын;

- контроль-касса машиналарына техниктиг хандырылга болгаш септелгенин шынарлыг чорударына хандырыкчының сүмөлөп турары документилерниң долу комплектизиниң барынын дугайында хандырыкчының бадыткааны бүдүрүлгенин шынзылгазын;

- контроль-касса машиналарының техниктиг хандырылгазын, программалаашкынына, диагнос тургузарына болгаш септелгезинге хандырыкчының сүмөлөп турар дериг-херекселдериниң болгаш хемчээр херекселдериниң барынын дугайында хандырыкчының бадыткааны бүдүрүлгенин шынзылгазын;

- хандырыкчыга азы хандырыкчыдан өөредир эрге алган организацияга өөредилге эрткен спещиалистериниң дугайында хандырыкчының бадыткааны бүдүрүлгенин шынзылгазын;

- ол оран-саваларга техниктиг хандырылга болгаш септелге чорударына оран-саваларның негелделерге дүгжүп турарынын дугайында Күрүнениң өртке хайгаарал болгаш Күрүнениң санитар-эпидемиологтур хайгаарал органның актылары;

Агентилелге дужаап турар документилер болур чогууру-биле долдуртунган болгаш ТХТ кылдыр бүрүткелдеринге кордакчы болуп турар юридиктиг эргелиг черниң удуртукчузунун холунуң үжүү-биле бүзүрөттүргөн турар ужурлуг.

ТХТ кылдыр бүрүткелдериниң билдиришигинин доктааткан хевир езугаар долдурар (№1 капсырылга).

Агентилел дужааган документилерге экспертиза эрттирери-биле «Тывада үлегерлээшкин, метрология болгаш сертификациялаашкын төвү» ФКЭ-же чорудар эргелиг.

1.3. Агентилел билдиришигин документилериниң долдуртунган долу хавын ап тургаш, хүлээп алган билдиришигиниң бүрүткелин билдиришигинин бүрүткелиниң сөткүүлүгө кылыр.

Агентилел айыттыган негелделерге дүүш-

пес билдиришигин документилерниң хавын алганда, билдиришигини хүлээп алырындан ойталап турарын бижимел хевирге бээр.

1.4. Агентилел бүрүткелди болгаш ТХТ кылдыр юридиктиг эргелиг черни бүрүткээниниң дугайында шынзыдылганын тыпсылгазын, бир болза, бүрүткээшкине бижимел барымдаалыг ойталаашкыны ТХТ кылдыр бүрүткээринге билдиришигин хүлээп алган үезинден 15 хонуктан орай эвесте, сөөлгү черниң бо Чурумунуң 1.2 пунктунда бижээн негелделерин күүсеткен турда, боттандыраар.

Шынзылганын катап хоолгазын юридиктиг эргелиг чер чогуур билдиришигиниң Агентилелге бижээн үезинден 3 хонук дургузунда бээр.

ТХТ ону бүрүткээн үезинден эгелээш, Тыва Республиканың девискээринде контроль-касса машиналарын садарынын, техниктиг хандырылгазынын болгаш септелгезиниң талазы-биле ажыл-чорудулганы боттандырып турар контроль-касса машиналарының техниктиг хандырылга төптериниң Даңзызынче кирер.

1.5. Юридиктиг эргелиг черни ТХТ кылдыр бүрүткээринге ойталаашкына билдиришигин документилериниң долу эвези азы ында кирген медээлерниң шынга дүүшпези азы ТХТ-ниң техниктиг хандырылга чорудар арга-шинээн чогуунуң дугайында экспертизаның багай түннели үндезин болур.

1.6. ТХТ-ни бүрүткээринге ойталаашкын юридиктиг эргелиг черниң ажыл-чорудулгазын азы хоойлу-дүрүмнүг эрге-байдалын көргүскен негелделерге дүүштүр кылган соонда, ТХТ кылдыр бүрүткелче билдиришигин бижиринге шаптараазын болбас ужурлуг.

1.7. Доктааткан чурум езугаар бүрүткелден техниктиг хандырылга төптери Тыва Республиканың девискээринге контроль-касса машиналарының техниктиг хандырылгазынын болгаш септелгезиниң талазы-биле салбырлар болгаш пункттар четкизи тургузар эргелиг, Агентилел-биле кады оларның девискээрге турар черлерин база оларның хандырып турар девискээрлерин тодарадыр.

1.8. Тыва Республиканың девискээринде ажылдап турар ТХТ ККМ-нер садарына, техниктиг хандырылга болгаш септелге эрге дээш эде бүрүткелди чыл санында эртср хүлээлгелиг.

1.9. Бодунуң ажыл-чорудулгазын бүрүткел дугайында шынзылга чок азы ооң ажыл-чорудулгазынын негелделерин хажыдып боттандырып турар техниктиг хандырылга төптери Россия Федерациязынын хоойлужудулгазы-биле көрдүнгөн харысалгага онаажыр.

1.10. Агентилелдин шийтпирлерин болгаш хөделишиктерин доктааттыган чурум езугаар судка хомудап болур.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың апрель 11-де «Күрүне эрге-чагырга органнының чамдык бүрүн эргелерин боттандыраар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның төлээлеткен органнының дугайында» № 463 доктаалына өскерилгени кириериниң дугайында

2007 чылдың май 17 № 617 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың апрель 11-де «Күрүне эрге-чагырга органнының чамдык бүрүн эргелерин боттандыраар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның төлээлеткен органнының дугайында» № 463 доктаалынын 1-ги пунктунда алдыгы абзацты

ап кааптар
2. Бо доктаалдың контролюн Тыва Республиканың Чазааның Аппарадынын социал хөгжүлдө айтырыларынын талазы-биле эргелелге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынын дугайында Дүрүмгө өскерилгелер кириериниң дугайында

2007 чылдың сентябрь 12 № 873 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың нормативтиг хоойлудурум актыларын федералдыг хоойлужудулга-биле дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың 2007 чылдың май 14-те «Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынын дугайында Дүрүмү болгаш оон структуразын бадылаарынын дугайында» № 595 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынын Дүрүмүнүң 5 пунктунда дараазында өскерилгелерин кирер:

1) 5.42 пунктунун иштинде пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

2) 5.49 пунктунун иштинде пунктуда «Тыва Республика» дээн сөстү «Россия Федерациязының» деп сөстөр-биле солуур.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.
Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын бирги оралакчызы Ш.Иргит.

Күрүне эрге-чагыргазынын органнының чамдык бүрүн эргелерин боттандыраарынын талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның төлээлеттирген органнының дугайында

2007 чылдың апрель 11 № 463 Кызыл хоорай

1999 чылдың октябрь 6-да «Россия Федерациязынын субъектилериниң күрүне эрге-чагыргазынын күүсекчи болгаш хоойлужудулга (төлээлекчи) органнын организастаарынын нити принциптериниң дугайында» № 184 Федералдыг хоойлунуң 26.3 чүүлүгө дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнының чамдык бүрүн эргелерин боттандыраар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның төлээлеттирген органны кылдыр дараазында яамыларны тодарадыр:

Тыва Республиканың Өөредилге яамызы дараазында айтырылгар талазы-биле кирер:

— Тыва Республиканың 2005 чылдың декабрь 28-те «Тыва Республиканың девискээринде тус чер бот-башкарылгазынын муниципалдыг районнар болгаш хоорайлар округтарына нити өөредилге адырына нити билгиниң кол-кол программаларын боттандыраарына субвенциялар бээриниң дугайында» № 1562 УХ-1 хоойлузунга дүүштүр нити билиг адырына нити өөредилгениң кол-кол программаларын боттандыраары;

— уруглар азырал алган өг-бүлелерге болгаш уругларны азырал-хайгааралга алган улустарга, а ол ыдык Тыва Республикада уруглар азырал алган ада-иелерге уругларны азыраарына тус чер бюджеттеринге субвенцияларны субвенция хевирлиг кылдыр бээр;

— ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларга болгаш өскүс уругларга социал деткимчени болгаш күрүне хандырылгазын боттандыраары.

дыраар хемчеглерге Тыва Республиканың 2005 чылдың декабрь 28-те «Ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларга болгаш өскүс уругларга социал деткимчени көргүзериниң талазы-биле муниципалдыг районнарны болгаш хоорай округтарынын тус чер бот-башкарылга органнына күрүне бүрүн эргелерин бээриниң дугайында» № 1564 УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр субвенцияларны тус чер бюджеттеринге бээр;

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы — Тыва Республиканың амылдавайн турар чурттакчыларына медицинаның ыяап-ла камгалалдыгына камгалалдыг дадывырын шилчидериниң талазы-биле;

Тыва Республиканың Куш-ажыл, социал политика яамызы — Тыва Республиканың 2005 чылдың декабрь 28-те «Хамаатыларын чамдык кезектеринге социал адырга деткимче көргүзеринге тус чер бот-башкарылгазынын муниципалдыг тургузуларына Тыва Республиканың күрүне бүрүн эргелерин бээриниң дугайында» № 1560-УХ-1 хоойлузун боттандыраарына тус чер бюджеттеринге субвенция бээриниң айтырыларынын талазы-биле.

2. Бо доктаал 2007 чылдың январь 1-ден тургустунуп келген хоойлу-дүрүм хамаарылгаларына неперээр.

3. Доктаалдын күүселдези дээш контролюду Тыва Республиканың Чазааның Аппарадынын социал хөгжүлдө айтырыларынын талазы-биле эргелелге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын бирги оралакчызынын хүлээлгезин күүседип турар А.БРОКЕРТ.

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызынын структуразын болгаш Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызынын федералдыг органны-биле, күүсекчи эрге-чагырга органны-биле, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының, тус чер бот-башкарылга органнының Тыва Республикага мурнады хөгжүдөр «Өөредилге» национал төлевилелди боттандыраарынын талазы-биле кады ажылдажылганын чурумунуң Дүрүмүн бадылаарынын дугайында

2006 чылдың январь 18 № 29 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың девискээринге мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерин боттандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын 2005 чылдың ноябрь 29-та үндүргени № 253 «Мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерин боттандыраарын хандыраарынын талазы-биле хемчеглер дугайында», 2005 чылдың декабрь 2-де үндүрген № 256 «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының структураларына өскерилгелер кириер дугайында» айтышыктынын, 2005 чылдың декабрь 3-те Тыва Республиканың Чазааның «Тыва Республикага мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерин боттандыраарынын талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органны биле тус чер бот-башкарылга органнының кады ажылдажылганын организастаарынын дугайында» № 1358 доктаалын күүседире-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызынын структуразын болгаш Тыва Республикага мурнады хөгжүдөр «Өөредилге» национал төлевилел боттандыраар талазы-биле Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызынын федералдыг органны-биле, ТР-ниң күүсекчи эрге-чагырга органны-биле, тус чер бот-башкарылга органны-биле кады ажылдажылганын чурумунуң Дүрүмүн бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың февраль 7-де үндүргени «Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызынын структуразын бадылаар дугайында» № 100 доктаалын күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Эге профессионал өөредилге агентилелдин талазы-биле структуразын бадылаар дугайында

2007 чылдың январь 26 № 125 Кызыл хоорай

2006 чылдың декабрь 29-та үндүрген Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын «2007 чылда Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының эргелел аппаратынын кызыгаарлаан санынын дугайында» № 215 Айтышыкынын күүседире-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың эге профессионал өөредилге агентилелдин талазы-биле структуразын бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың февраль 7-де үндүргени «Тыва Республиканың эге профессионал өөредилге талазы-биле агентилелдин дугайында Дүрүмү болгаш оон структураларын бадылаар дугайында» № 109 доктаалынын Тыва Республиканың эге профессионал өөредилге талазы-биле агентилелдин структуразын бадылаар дээн кээзэн күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын бирги оралакчызы А.БРОКЕРТ.

Контроль-касса машиналарынын техниктиг хандырылгазынын төптериниң бүрүткелиниң Чурумунга 1 дугаар капсырылга

Контроль-касса машиналарынын техниктиг хандырылга төвү кылдыр бүрүткээриниң дугайында БИЛДИРИШИКИН

_____ дан
(юридиктиг эргелиг черниң долу болгаш кыска ады)
Юридиктиг эргелиг черниң турар чери _____
Шынзыдылга: сериязы _____ № _____
(бүрүткелди турар органның ады)
Банкыда _____ С/саны _____
К/саны _____ КПП _____
(ажыл-чорудулгазын боттандыраар чери)

Тыва Республиканың девискээринге контроль-касса машиналарынын техниктиг хандырылгазынын төвү кылдыр бүрүткээрин дилеп тур.
Контроль-касса техниказынын модельдери _____

Капсырылга _____ арында.
Дужааган документилерде айыттыган медээлер шынга дүгжүп турар. Контроль-касса машиналарынын ажылгалынын адырында күштүг хоойлужудулганын негелделери-биле таныштым. Күштүг хоойлужудулга хажыдышыкы дээш харысалга дугайында сагындыртыган.

Удуртукчу _____ (Ф.А.А.)
Т.О. (хол үжүү) _____
Документилерин _____
хүлээп алган кижиги: _____ (Ф.А.А., албан-дужаалы)
(Хол үжүү) _____
(чылы, айы болгаш хүнү)

Контроль-касса машиналарынын техниктиг хандырылгазынын төптериниң бүрүткелиниң Чурумунга 2 дугаар капсырылга

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫ ТЫВА РЕСПУБЛИКА ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН САЙГАРЛЫКЧЫ ЧОРУК БОЛГАШ ТУРИЗМ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ АГЕНТИЛЕЛИ КОНТРОЛЬ-КАССА МАШИНАЛАРЫНЫН ТЕХНИКТИГ ХАНДЫРЫЛГАЗЫНЫН ТӨВҮ КЫЛДЫР ЮРИДИКТИГ ЭРГЕЛИГ ЧЕРНИ БҮРҮТКЭЭНИНИН ДУГАЙЫНДА ШЫНЗЫЛГА

Сериязы _____ Бүрүткээн № _____
(Юридиктиг эргелиг черниң ады, салбырларын айыткан ооң адреси)

200 чылдың _____ е _____-да № _____ «Тыва Республиканың девискээринге контроль-касса машиналарынын техниктиг хандырылгазынын төптерин бүрүткээриниң дугайында» Тыва Республиканың Чазааның доктаалына үндезилеп тывыскан.
Күрүне бүрүткелиниң дугайында шынзылганы _____

Бо шынзылга оон эезиниң Контроль-касса машиналарынын техниктиг хандырылгазынын төвү кылдыр Тыва Республиканың девискээринге контроль-касса машиналары-биле садыглаашкынын, оларнын техниктиг хандырылгазын болгаш септелгезин боттандыраар эргезин бадыткап турар.
Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелиниң директору _____ А.М.Юй
Таңма орну _____ 200 чылдың _____ е _____.

Тыва дылды шинчилээринге, ооң башкыларын белеткээринге 1947-1957 чылдарда Ленинград университеди (аңаа чөөн чүк факультетиниң тыва салбырының тыва дыл башкызы В.М.Наделяев турган), 1949-1953 чылдарда Абаканның башкы институтунуң филология факультетиниң тыва салбыры (аңаа тыва дылды Г.Ф.Бабушкин башкылап турган), 1952 чылдан бээр Кызылдың башкы институту, чоорту Кызылдың педагогика институту, а амгы үеде Тываның күрүне университеди үнелеттинмес улуг рольду ойнаан.

1954-1956 өөрөдиге чылдарында Кызылдың башкы институтунуң тыва салбырынга өөренип турган, тыва дылдың методиказының лекцияларын болгаш практиктиг кичээлдерин К.Х.Оргу эрттирип турган. Башкы институтун дооскаш, педагогика институтунга улаштыр өөренип аргалык болган мен. Ынчан база-ла тыва дыл болгаш литератураның методиказын башкым К.Х.Оргу бистерге номчаан чүве. Башкывыс Куулар Хунажыкович Оргу чурттап чораан болза, бо хуннерде мугур 80 харлаар турган ийик. Республикада бедик мергежилдиг, хүндүткелдиг башкыларның бирээзи, эртемден-методистиң чырык адынга тураскаадып, ооң улус өөрөдигезинге кириген үлүг-хуузуң база эртем-методиктиг ажылының дугайында сактышыкын кылыр сорулга салдым.

К.Х.Оргу 1952 чылда Ленинградтын күрүне университетин дооскаш, бодунуң башкы ажил-чорудулгазын Кызылдың башкы институтунуң тыва дыл болгаш чогаал кафедрасындан эгелээн. Аңаа он чеди чыл дургузунда ажылдааш, тыва дылды башкылаарының талазы-биле эртем-методиктиг ажылдарны идепкейлиг чоруткан. Республика школаларында тыва дыл башкыларын бе-

леткээриниң шынарын бедидеринче база башкыларны эртем-методиктиг комплекс-биле хандырарынче кончуг улуг кичээнге салып чораан. Бо талазы-биле ооң кылган үлүзе хөй: тыва дыл башкылаашкынының янзы-бүрү айтырыглары чылдан чылче көдүрлүп, методика бодунуң сайзыралын үе-чада аайы-биле чедип ап келген. Тыва дылды школаларга башкылаарының эвээш эвес арга-дуржулгазы чыгдынып, орус болгаш өске-даа национал дылдарның методикалары тыва дыл кичээлдеринге чедишкенин ажыглаптынып турган. Ынчалза-даа ол үеде, алдан чылдарның төнчүзүндө, ортумак школага тыва дылды башкылаарының дидактиктиг принциптерин, арга-методтарын системажыды бижип көргүскен тыва дыл башкыларынга теоретиктиг билиглерни база практиктиг сүмелерин бээр тускай методика ному турарын үе негеп келген. Ол үениң негелдезинге дүүштүр 1968 чылда К.Х.Оргунуң «Тыва дылды ортумак школага башкылаарының методиказы» деп баштайгы ному чырыкче үнген. Бодунуң хөй чылда башкылап ажылдаан база республиканың мурнакчы башкыларының арга-дуржулгазынга даянаш, орус болгаш өске-даа национал дылдарның

К.Х.Оргу – ХХ чүс чылдың эртемден-методизи

(80 харлаан юбилейинге)

методистериниң эртем-методиктиг ажылдарын удуртулга болдурга, дээди өөрөдиге черинге тыва дылды башкылаарының бир дугаар методика номуң чедим-челиг ажылдап кылган. Автор бодунуң ук номунда тыва дыл методиказының дидактиктиг принциптерин, арга-методтарын, тыва дылды школаларга өөрөдириниң ниити айтырыгларын база грамматиканы өөрөдириниң арга-методтарын, уругларның чугаа сайзырадылганын эртем езузунга билдиле бижип көргүскен. Ук ном тыва дыл башкыларын белеткээринге теоретиктиг болгаш практиктиг дузаны ам-даа чедирип турар.

Амгы үеде школаларда тыва дыл башкылаашкыны өөрөдиге методиктиг комплекс-биле багай эвес хандыртылган. Аңаа программалар, өөрөдиге номнары, дидактиктиг материалдар (методиктиг сүмелер, диктантылар, эдиртиглер чыындылары, словарьлар болгаш янзы-бүрү хевириниң көргүзүг материалдары) база методика номнары хамааржыр. Чүгө методика номнарын алгаш көөр болза, К.Х.Оргунуң номундан аңгыда Х.С. Алдын-оолдуң бижээни «Тыва дылдың методиказы» (1972), бо чүүлдүң авторунуң номнары «5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы» (2002), «2-4 класстарга тыва дыл башкылаарының методиказы» (2006) үнгүлээн. Эге шко-

лага тыва дылды башкылаарының методиказы бирги үндүрүлгө бооп турар. Оон ыңай сөөлү өөрөдиге номнарының методиктиг аппараты (чаа материалдарны тайылбырлаарының методтары, аргалары, көргүзүг материалдары, грамматиктиг сайгарылгалар, быжыглаашкыга хереглээр айтырыглар, онаалгалар), хөй талалыг, чогуур деңгелде бижиттинген өөрөдиге номнарында аас болгаш бижимел чугаа сайзырадылганынче улуг кичээнге салып турар. Бо бүгү үстүнде айыткан чүүлдерим чүңү херечилеп турарыл дээрге, ХХ чүс чылда тыва дылдың методиказы чедишкенин сайзырап келген база ХХI чүс чылда тыва дыл методиказының хөгжүлдизи база бир бедик чадаже көдүрлүр дээрзин бадыткап турар. Ынчангаш тыва дыл методиказының сайзыралыга база башкы кадрларны белеткээринге хоочун башкы К.Х.Оргунуң кириген үлүг-хуузу улуг дээрзин айтыр апаар. Тыва дыл башкыларынга изи чидип болбас эртем-методиктиг ажылды арттырып каан дээр болзувусса, ол черле хөөрем эвес.

Ол чүгө дуржулгалыг башкы, эртемден-методист эвес, школаларда тыва чогаал номнарының автору. Оон ыңай башкыларга, студентилерге база педучилищениң сургуулдарына «Тыва дыл» (фонетика, морфология) деп номну база бижээн.

К.Х.Оргу тыва дыл методиказының терминерин, тодарадыгларын, арга-методтарын, принциптерин база грамматиканың методиказын бир дугаар чогумчалыг ажылдап кылган болганда, ол тыва дыл методиказының тыптып, сайзырап келген төөгүзүңе ХХ чүс чылдың үнелиг методист-эртемдени бооп артар ужурлуг.

Мен бодум хуумда студент чораан чылдарымда методика талазы-биле ханы, быжык билигни башкымдан алганымны, эртемниң делгеминче орукту ооң изежи бергенинге чоргаарланып, хөй сангы үнелиг арга-сүмени ап чораанымны улуг өөрүшкү-биле сактып, мөгөйип чоруур мен.

Улус өөрөдигезиниң шугумунга хөй чылдарда уре-түнелдиг ажылдааны дээш, К.Х.Оргу 1995 чылда «Шылгараңгай күш-ажыл» деп медал-биле шаңнаткан.

Хүндүлүг башкы К.Х.Оргу бөгүнде бистиң аравыста чок-даа болза, тыва дыл методиказының эгезин эртем езузу-биле салган башкы база ХХ чүс чылдың эртемден-методизи, бистерге ооң сургуулдарына, кажанда-даа уттундурбас.

Кима МАРТ-ООЛ,
Тыва Республиканың Улустуң башкызы.

(Гонорарын солунга арттырдым.)

КИЖИЛЕР-БИЛЕ ХОЛВАШКАН ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ АЖЫЛДА

2007 чылдың сентябрь 1-де үнген 108 дугаар «Шын» солунга Надежда Очурнуң «Школаже узун аян-чорук» деп материалы үнген. Автор ада-иелерниң сентябрь 1-де школаже кирип уруг-дарыын белеткеп, кайы хире дүвүрөл үндүрерин биживишаан, ол-ла үеде бодунуң айтырыгларының аайы-биле аңгы-аңгы черлерге таварышкаан бергедээшкенин бижирге болгаш өске-даа айтырыгларга доктааган. Оларның аразында ХБАБ ажылдакчыларына хамаарыштыр чөптүг айтырыгы база көдүргөн.

Автор херечилел кылдыртып алыры-биле ХБАБ албан черинге кээп, бүдүн хүн оочурааш, эртемде кылдыртып алганын, ол чорааш ында каш кижини, кандыг черде, канчаар ажылдап олурарын көргөни бижээ. Шынап-ла, оочур манаары дег берге чүве чок болгай, ыңдыг-даа болза, Кызыл хоорайның ХБАБ органының мурнундан авторнуң хомудаан сеткилинге хамаарыштыр база өске-даа чонга моон-даа сонгаар билип алыры-биле делгереңгей харыыны бээр-дир бис.

Бирээде, Хамааты байдалдың акт бижидилге органы (ХБАБ) кижилер-биле холбашкан харыы-салгалыг ажыл-херек документилери-биле ажылдап турар улуг орган болур. Ынчангаш аңаа хүнүң-не хөй сангы кижилер кээп турар. Амыдыралда таваржып турар чугула айтырыглар: уруг төрүттүнгенде, аныяктар өг-бүлө тутканда, кижини чок болганда бир-ле дугаар хереглетинер документилерни кожууннарда болгаш хоорайларда ХБАБ органнары бээр. Үстүнде айыттылган үш чугула айтырыгың херек ужурлуг шынылга бижиктери, документилери чокта чүү-даа чүве бүтүнмөс дээрзин билер бис.

Кызылдың ХБАБ органында 3 кабинет бар. Бүгү-ле айтырыгларны ол кабинеттерде ажылдап

олурар 5 тускай эртемниг специалист биле даргазы, ниитизи-биле 6 кижини харыылап турар. Авторнуң бижип турар үезинде 2 специалист ээлчеглиг шөлээге турган. Бо специалистерниң бирээзи бадыланыштырылга болгаш чара бадыланыштырылганы, өлгөниң дугайында болгаш читкен херечилелдерни катап

«Шыңга» харыы

кылдыртыр; ийигизи уруг төрүттүнгенде болгаш уруг азырап алганда, ада-иези бадыланышпаан таварылгада уругну адазының биле адынче, ада болганының дугайында база херечилел читкен таварылгаларда катап кылдырар айтырыгларны харыылап олурар; ушкүзү аңгы-аңгы албан черлеринден болгаш организациялардан база республикадан дашкаар ХБАБ органнарындан келгилээн чагаа-бижиктер-биле ажылды чорудуп турар.

Оочурлар дугайында. Чуртта демографтыг байдалды экижидер сорулга-биле Иениң капиталы деп хөй түңнүг акша-биле холбашкан программаны ажылдап эгелээни-биле чергелештир чаштарның төрүттүнери көвүдээн. Маңаа артык тайылбыр-даа негеттинмес боор. База бир чылдагаан – бланкыларны канчаар долдурарын би-

жээш, коридорда ханада азып каан турбуже, билдиришкени бижирде келген улус хөй-ле частырыгларны кылып турар, ол дээрге документ долдуруп турар кижилерниң боттарының кичээнге чогуур херечилеп турар деп билзе чогуур. Үстүнде адаан документилер амыдыралда чугула рольду ойнап турар чүве болганда, ону кылдырарда кайы-даа тала (хамааты, хүлээп алыкчы) аңаа улуг харыы-салгалыг болур ужурлуг. Ынчангаш кажан кандыг-бир айтырыгы азы документилер дужаар дээш кижини кирип келген болза, ону хүлээп алгаш, айтырыын кончуг кичээнге ийик дыйнап, ыяап-ла ол кижини чанынга кожо олуртуп алгаш, билдиришкенин номчуур, шын долдурган хынаар, частырыгы болза, ол-ла черинге эттирип, эде бижидер. Ынчап турда чаңгыс кижини безин хүлээп алырының үези үр апаар, а коридорда манап олурар кижилерге оочурнуң саадалгалыг болуру оозунда.

Сөөлү үеде хоорай черге божуп-чигеп алыр дээш азы көдээ черлерден эмчилерниң чорутканы-биле Кызылдың божудулга бажыңнарынга кожууннардан иштиг иелер хөйү-биле кээп турар. Ынчангаш кожууннардан келген хамаатылар уруглары төрүттүнгенде, оларны эмчиден үндүрерде, ыяап-ла божудулга бажыңнага уругнуң төрүттүнген дугайында херечилелни көргүскөш, үндүрер апарганын сагындыраал. Хоойлу езугаар чаш уруг каяа төрүттүнген болдур, ол черниң ХБАБ органына кылдырып болур.

Авторнуң «...дооразындан чугаалажыр, чонну хүлээп алы-

ры оожум, олурар чери кызы, тар, специалистер чедишпес...»

дээн бодалын мынчаар шын билип алыры чугула. Бирээде, штаттыг расписание езугаар тускай көрдүнүп кааны-биле специалистерниң саны черле ол, өске талазында, ХБАБ органының ажылдакчылары аргалыг-ла болза, келген чоннуң айтырыын дарый шиттирлеп бериптерин бодап турар бис. Коридорда манап олурар кижилерге шыланчыг кылдыр шаптыктыг болгаш узун чугаа шөйлү бээр дээрге-ле, колдуунда ол келген кижилерге билдинмейн барган азы оларның чедир билип албаан айтырыгларына хамаарыштыр артык тайылбыр ажылы кылыр апаар таварылгаларның тургустуна бээринде. База ол ышкаш, бистиң ажылдаар черивисте улус хүлээп алыр өрээли-вистиң кызаазы шын харын, ынчалзажок тускай аңгы орансава айтыры шиттирлеттинип турар. Ооң кадында ээлчеглиг чайгы шөлээ үези бар болгай, оочур езугаар шөлээлээн ажылдакчының орнунга артып калган ийи кижини четтигип, чонну дакпыр-дакпыр хүлээп аптарын кызыдып турар.

Ынчангаш каксы тайылбыр берип тура, чонга дыңнадырывыс болза, ХБАБ органының ажылдаар шагы, хүннери бичии-ле өскерилген. эртемниң 9 шактан кежээкиниң 18 шакка чедир чонну хүлээп алыр, а 13-14 шактар аразында дүштөкче чөм, бадыланыштырылга хүнү пятница болганчок суббота хүнүнче чыла бээр, ынчангаш вторниктен субботага чедир ажыл хүнү, воскресенье биле понедельникти дыштаныр хүннер кылдыр тургускан.

Марина ОНДАР,
Кызыл хоорайның ХБАБ органында килдис эргелекчизи.

ОН АЙЛАРНЫҢ ТҮҢНЕЛИН ҮНДҮРГӨН

Федералдыг бүрүткел албанының Тыва Республикада эргелели 2007 чылдың он айларының ажыл-чорудулгазының түңнелдерин үндүргөн парлалга конференциязын октябрь 25-те эрттирген.

Эргелелдин удуртукчузу Сергей Күжүгет болгаш өске-даа ажылдакчылары шимчевес өңчү-хөреңгини бүрүткээр, болчукчуларның, нотариалдыг болгаш өске-даа албан черлериниң ажылын хынаар болгаш хайгаараар, коммерциялыг эвес организацияларны бүрүткээр, оларның ажыл-чорудулгазын хайгаараар болгаш өске-даа харыылаар ужурлуг адырларына кылып чоруткан ажылын журналистерге чугаалап берген. Эргелелдин ажылдакчылары бо чылдың эртен айларында бодунуң албан-хүлээлгезин багай эвес күүсеткени парлалга конференциязының үезинде тодараан.

Эргелел бо чылдың тос айларында 102 хөй-ниити организациязын бүрүткээн, ооң иштинде политиктиг партияларының 10 девискээр салбыры, 41 шажың-чүдүлгө каттыжышыкыны, 51 коммерциялыг эвес организация бар. Ол ышкаш чурттакчы чоннуң бижимел болгаш аас-биле кириген айтырыгларын сайгарып, янзы-бүрү хыналдаларны эрттирип турар.

Эргелелдин ажылдакчылары журналистерниң айтырыгларына чогуур харыыларны берген.

Бистиң корр.

Мугур-Аксы ортумак школазының 70 чылынга

БЕДИК ШАҢНАЛДЫ ЧААЛАП АЛГАН

Каргы хемнин уну – Төжөктүг-Өдек деп черге 1937 чылда чайлаг школазы ажиттыган. Ол амгы Мугур-Аксының №1 ортумак ниити билиг школазының үндезини болган.

Төөгүлүг бо школага аңгы-аңгы чылдарда салым-чаянның дыка хөй өөреникчилер өөренип, башкылар ажылдап чораан. Оларга төөгү эртемнериниң кандидады, ТР-ниң эртемнериниң алдарлыг ажилдакчызы Самбуу Үнгүлчөкович Иргитти, Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Борбак-Кара Орнугуевна Салчакты, РФ-тиң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, композитор Бюрбээ Мынмырович Сааяны,

эртемден, ТывКУ-нун физика кафедрасының доцентизи Хеймероол Мыңмырович Сааяны, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Молдурга Бүрүшкекович Салчакты, бистин аравыста ам чок композитор Базыр-оол Хомушкуевич Чүлдүм-Сүрүнү, шүлүкчү, башкы Майнак Онанович Сааяны дээш, өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Школа ол ышкаш бодунун аңгы-аңгы чылдарда доозукчу-

лары – ТР-ниң көдээ ажил-агыйынының алдарлыг ажилдакчызы Өшкү-Саар Аракчаевна Ооржак, ТР-ниң алдарлыг зоотехниги Кара-кыс Салчаквна Чүлдүм, ТР-ниң алдарлыг малчыны, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутаты чораан малчын Борис Дамдынович Тейнин, билдингир спортчу Сергей Донгакович Дагба, РФ-тиң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүннери Лидия Херлиевна Ондар, Зоя Шөмбүловна Донгак, ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүннери Чкалов Сааяевич Мандыынчы, Борис Оюлович Казырыкпай, Галина Донгаковна Мунзук, башкылар

Долчун Баазан-Хөөевна Донгак, Серенмаа Иргитовна Буянды дээш, өскелерге-даа чоргаарланыр.

Амгы үеде школада 695 өөреникчи өөренип, 91 башкы ажилдап турар. Школа «Амгы үениң педагогикти технологиязын өөредилге-кижизидилге ажилынга кириери база өөреникчилерни шилип алган эртемниге ханыладыр өөредери, кижжи бөрүзү-биле ажилдаары» деп тема-биле бо өөредилге чылында ажилдап турар.

Доозукчуларның 60 ажыг хуузу чылдың-на чурттуң болгаш республиканың янзы-бүрү өөредилге черлеринче дужаал кирип ал турар. Бөгүнгү школаның чоргааралы – дээди категорияның башкылары Чечекмаа Баазановна Демирчаан,

Чодураа Дынзыг-ооловна Монгуш, Раиса Сагбалдаевна Донгак, Дандар-оол Биче-оолович Донгак, Чодураа Дынзыг-ооловна Монгуш болгаш Вера Васильевна Сюрюю олар болур. Бо даңзыны ам-даа улаштыр адап болур.

Төрээн школавис бо чылын РФ-тиң Чазаның өөредилге талазы-биле бир миллион рубль грантызын чаалап алган. Шаңнал акшаны школаның материал-техниктиг баазанын бьжыглаарынга, өөредилге кабинеттери болгаш номнар садып алырынга чарыгданган.

Сарыг-оол ДОНГАК,
школада төөгү башкызы.
(Гонорарны «Шын» солунга арттырдым.)

ИНТЕРНАТТЫҢ АЧЫЗЫНДА...

Мөңгүн-Тайга кожуунун Мугур-Аксы ортумак школазы. Бо школаның ажилының эки чоруп турарының бир херечизи – кожуунга кайыын-даа келген аалчылар, сургакчылап чорааннар аңаа доктаары чаңчыл болган.

Амгы үеде ооң интернадында 40 ажыг уруг чурттап, 3 кижизидикчи башкы ажилдап турар. Интернатта чунар-бажын, столовая, чурттаар арыг-силиг өрээлдер бар, ооң ажилын дуржулгалыг башкы Л.Б.Донгак удуртуп турар.

Мооң мурнунда бо интернаттың канчаар ажилдап, бут кырынга туруп келгенин сонургаар болза, Тываның күрүне университетинде ажилдап турар Х.М.Сааяның «Интернат» деп барымдаалыг тоожун номчааш, хөйүн билеп ап болур.

Тываның эң ыраккы кожууну Мөңгүн-Тайгага 1945-1950 чылдарда чырыдышык ажилындан эгелээш, эге чада школазының төөгүзүн, интернаттың ол школага ажил-чорудуунун дугайын солун, уран-чечен тоожаны каракка көстүп келир. Ол үениң өөреникчилериниң эртем-билигже чүткүлү, бичи кижилерниң угаан-медерелиниң өзүп, өөредилгеден өөрүшкү ап, интернатка канчаар чурттап турганы ынчангы сургуулдарның өөредилге делегейинге кайгамчык сонургалдыг чүткүлүн төөгүп бижээни интернатка чурттап-ажылдап чораан кижилерге аажок солун.

Номчукчу «Интернаттан» ол үеде улус чогум канчаар чурттап чораанын, өөреникчилер, башкыларның бедик, чаагай күзелдерин, бичи улустун эртемче чүткүлүн, бүгү-ле чүүлдерге сонургалын магадаар. Бо номнун чамдык маадырларының бистин аравыста ам-даа чорууру солун. Ол үени, школаны, интернаттың ынчангы байдалын, чедишиктерини, чаар-

тылганы ында көргүскен. Бодап, сактып олурарга, интернаттарның Тываның байдалына ужур-утказын, эки кижизидикчи салдарының дугайында чогаалдар тыва дылда ховар ышкаш. Бо тема тоожуда тодаргай көргүстүнген: интернаттарда кижизидилге ажилын эки, шын бижээш.

«...Бичимден-не Сарыг-биле кады ойнаар, кады анай-хураган, бызаа-хөнээ кадарар, хой бажы дозар, өдек аштаар чораан бис – деп, автор Тываның билдингир чурукчузу Саая Сарыг-оолдун портретин чуруп эгелээр. Ооң-биле чергелештир авторнун ада-иези база көстүп келир. «Авам кончуг ус-шевер кижжи. Чооккавының кадаллары даады аңаа келир, майкы, хеп быштырып алыр, даарадыр. Моолдар безин чедип келгеш, кадыг идик чагыыр. Ооң даарап каан идиниң чаражын канчаар! Ындыг идиктиң өртөөнгө моолдар ийи хойдан эгелээш, торгу-маңнык чүнү бербес дээр. Галифе чүвүрлерни безин даарап турду».

Ачам өг ыяжы чазаар талазы-биле кымга-даа аштырбас. Укта ындыг чаяан бар болганында боор, соонда Шожул акым-даа, Самыяа акым-даа чазаныр, даараныр, чуруттунар, музыка уран чүүлүнге ынак ус-шевер улус апаргылаан.»

Мындыг чижектер номда хөй. Мугур-Аксынга чеди чыл школазының амыдыралын, чаа башкыларның ажил-ижинге, интернат өөреникчилериниң чуртталгазынга болгулаан солун болушкуннары улуг хандыкшыл-биле номчуп болур: «Класстар бүрүзүгө шуруун дег төгерик «контрамарка» дээр печкаларны туйбулар-биле салып эгелээш. Интернаттың өрээлдеринге ток дамчыдар удазыннар база шөйгүлээш. Удаткан чок керосин туткан лампаларывысты «Ильичиниң лампалары» солупкан. Ам

бодап чоруурумга, 12 вольтунун лампалары хевирлиг бичи сайгылааннар бар чүве. Чырыы шоолуг эвес, ындыг-даа болза, бо болушкун Мөңгүн-Тайгага онзагай болушкуннарның бирээзи болган.

Хат аайы-биле шимчеп турар хүртү бар чүве. Хөлчөк узун чагы кадааш, оон бажынга, самолеттуу дег, хүртү азып каан. Хат-биле ол хүртү ынай-бээр ээлбишаан, хаарыктаан кижжи ышкаш, каргырадыр тырыкыланым турар.

Хат кедерей бээр, ооң молдурун 90 градус ийлендир тыртып каарга, долганмай баар. Ол хүртүге кошкан генератор дузазы-биле аккумулятор «чемгерер» (октаар) турган боор. Хүртү шак ынчалдыр Мөңгүн-Тайганың хадын ажыглап, школаны, клубту сайгылаан-биле үш чыл ажыг үеде чырыдып келген.

— Бо болушкунну онзалап демдеглээш шүлүктен бижип эккелер – деп, Борис Бааданович Чүдүк башкывыс бажыңга онаалыг берген. Даартазында ийи саазын долдур бижээш «шүлүмүнү» доозупкан мен. «Мактадыр боор мен» деп бодап бажымдан үнмес. Төрээн дыл кичээли-даа келген. Башкывыс «шүлүктөривисти» сайгарып тур.

— Хеймер-оол хөлчөк узун шүлүк бижээш-дир. Хамык ужур шүлүктүн узунунда, кысказында эвес. Сөстөрни чараш кылдыр аяннаштырып тургаш, ханы утканы илередири – шүлүк бижип турар кижиниң кол сорулгазы ол.

Бажым халая берген, чаактарым кызып келген ол шүлүглелди дыңнап ор мен. Башкым мээң бодалымны эскерген боор:

— Чамдык одуруглар аяннашкык, чараш дыңналыр-дыр. Чижээ: Каккан хаттын аайы-биле Каргыраалап турган ышкаш, Ийи метр узун хүртү Илдик чокка дыңналып тур.

Шупту мындыг аяныг болган болза, эки шүлүк болуп болур турган.»

Кажан тоожунун маадыры аарып бээр, башкызы – Галина Ивановна иези дег кичээнге салып турганын чылы-биле мынчаар бижээш: «Башкым меңээ та кайыын эт тып алгаш, машинага тырткаш, котлеталар кылып берип турган. Эмнелгеде улустар шупту кайгаар: — Бо оолга кээп турар ол орус башкының сеткилин чыгаайын. Азырап каан төлү-биле демей азыраар-дыр – деп, эмнелгеде кады чыткан улусум чугаалажып чыдар.

Башкым чүгле мени ынчаар ажаап, карактап турган дээр болза, шын эвес. Бистин дазылгавыска ол даады келир, бистерни чагыыр, сургаар, каттырар турган.

— Батюшки, какие вы у меня чумазые! — деп кыжырыыр.

Оюн-концерт дээнде, Галина Ивановна бистин-биле кады туруптар. Ооң ачызында украин дыл кырынга безин ырлажып турган бис. Шиге-даа ойнаар бис, малчын аалдарның кажазын-даа коптарар бис. Урал ындыг институт дооскаш, бир-ле дугаар бо оранга чедип келген Тываның дээри дег ак-көк карактарлыг башкывыска, өске-даа орус башкыларга «Четтирдивиси!» деп сөглөп чоруур бис. Хөөкүйлер доңуп-дожап, аштап-суксап турза-даа, бистерни өөредир дээш, кызып-кылайып чорааннар. Ынчалза-даа Галина Ивановнаның омур-хевири, аажы-чаңы бистерниң амыдыралывыска аяс хүн дег Мөңгүн-Тайганың кылаң бажындан артык чайнап, чайгы хүнүнү шонуу дег, бисти чылыдып чоруур.

Чеди класска өөренип турувуста, биске орус дыл, литература башкылары-биле Попков Дмитрий Андреевич деп башкы чедип келген. Ол башкының бир чугаазын мынчага чедир сактып чоруур мен. Тургеневтиң «Муму» деп чогаалынга үндезилеп чогаадыг бижип

эккелер дээр. Ооң сайгарылгазын кылып орташ, Молдурганың ажылын ап алды:

— Молдургадан чогаалчы үнүп болур-дур – дээш, ооң бижээш чогаалындан «Их счастье длилась не долго» деп домакты номчуду. — Бо дээр, чогаалчы кижиниң сес-домаа-дыр – диди. Шынап-ла, сөөлүнде барып, Молдурга Тывада билдингир шүлүкчү, чогаалчы болду.

Чеди класска турувуста, Кызылдың совет-партия школазын дооскан, чаагында кара меңниг Шөмбүл деп башкы төөгү башкылай берген. Ону бис Кара-Шөмбүл дээр бис. Оон аңгы Кызыл-Шөмбүл база турган, зоотехник кижжи, Молдурганың честези.

Кара-Шөмбүл башкывыс каптаашкын кичээлдерин бир янзы чорудар кижжи. Башкыларның хөй кезин-ле ону-мону өөренип эккээр силер деп онаалга бергеш, чорудуптар. Ындыг кичээлдер чалгааранчыг болур. Шөмбүл башкы каталтаар материалды боду чугаалап, тайылбырлап бээр, кол-колун бижидер кижжи. Тайылбырлай бергенде, тоолуу кижжи ышкаш, ийи караан шийип алгаш, чугаалап олуруп бээр...

Сөөлү экзаменни дужаагаш, Мугур-Аксы чеди чыл школазының бирги доозукчулары болган бис. Оларның иштинде бир эртемден, ийи чогаалчы, беш башкы, бир мал эмчизи, совет-партия ажилдакчызы, кадарчылар дээш, кымнарны чок дээр.»

Бир эвес Тывага интернаттар турбаан болза, малчыннар ажы-төлүн каая тургузуп, канчап эртем-билиг чедирип алыр турган дээр силер?

70 харлаан школазының төөгүзүн бижип каан Хеймер-оол Мыңмырович Сааяга четтиргенин Мугур-Аксы ортумак школазының башкылары илередип тур.

Борис КАЗЫРЫКПАЙ.
Мөңгүн-Тайга кожуун.

Хамаатыларның эргелери камгалалда

ӨРЕЛЕРНИ ТӨЛЕП ТУРАР, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Федералдыг күрүне статистиказының Тыва Республикада девискээр органының медээзи езугаар алырга, 2007 чылдың октябрь 1-де 26 организацияның шалың өрөзи 22 млн. 15 муң рубль болуп турар. Ооң иштинден бүгү деңнелдин бюджетинден чедир акшалаңдырбайн келгенинден 2 млн. 31 муң рубльдин, бодунун акша-төгери чогуундан 19 млн. 984 муң рубльдин өрөзи чыгы берген.

Тос организацияның ажилчынары ажилдап алганы он миллион хире акшазын ийи болгаш оон-даа хөй айларда ап шыдаваан. Беш көдээ ажил-агый бүдүрүлгези 6 млн. 158 муң рубльдин шалыңын төлөвээр. Беш чуртталга-коммунал ажил-агыйның шалыңы талазы-биле өрөзи 2 млн. 322 муң рубль болган. Оларның удуртукчуларының хөй нуруузу хамаатыларның

чуртталга-коммунал ажил-агый бүдүрүлгелеринге телээр жуурлуг өрөзин суд дамчыштыр төлөдүп алыр хемчеглерни албайн келген. Чеди бюджет организациязының ажилдакчыларына шалың өрөзи 2 млн. 31 муң рубль четкен. Үш организацияның ажил-чорудулгазы буураарының кырында келген, оларның шалың өрөзи 3 млн. ажыг рубль болуп турар.

Тывада ажилдакчыларының шалыңын төлөвейн турар организацияларның саны 1,3 катап кызырылган. Ындыг-даа болза, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бо сантунде кирбейн турар өрөзин кадыптарга, бо үениң дургузунда шалың өрөзи өскөн. Бо чылдың октябрь 1-де «Тыва даг-дүгү» комбинаттың даштыкы удуртукчузу бүдүрүлгениң шалың өрөзиниң дугайында медээни статистика органынга бербээр. Ынчангаш аңаа сагындыгыны прокуратура берген. Бо комбинаттың шалың өрөзи сентябрь 1-ниң байдалы-

биле алырга, 13 млн. 915 муң рубль болуп турар.

Шалың өрөзиниң чыгылып турар чылдагааннары болза, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларның боттарының акшазының чогу; ажылдың сезоннуу; карылгалы болгаш бүдүрүлгениң буураашкыны; бюджеттен акшалаңдырбайн турары.

Бөгүн бистин республикада 2050 хамааты ажилының төлөвирин чогуур үезинде албайн турар, ол дээрге оларның конститусчу эргелерин хажыдып турары-дыр. Шалыңын чогуур үезинде Кызыл хоорайның 468 хамаатызы, Тожу кожуунун — 410, Эрзинниң — 218, Мөңгүн-Тайганың — 199, Чеди-Хөл кожуунун 160 хамаатызы албайн турар.

Тыва Республиканың прокуратура органының ап чоруткан хемчеглериниң түннелинде бо чылдың октябрь 1-де 42 млн. 886 муң рубльдин-шалың өрөзин төлээр. Ооң иштинден 3 млн. 156 муң рубль

өрөни сентябрь айда төлээр. Ажилчынарынга 909 муң рубльдин шалың өрөзин төлээр дөрт организация өрөзи-биле долу санашкан. Дөрт организацияның шалыңга өрөзиниң хемчээли 2 млн. 250 муң рубльге эвээжээр. Ооң-биле чергелештир сентябрь айда он организацияның шалыңга өрөзиниң хемчээли 2 млн. 828 рубльге өскөн.

Кызыл хоорайның, Чеди-Хөл кожуунун прокурорлары бо чылын шалың талазы-биле өрөлери төлөдир ажылды элээр идекпей-житкен. Кызыл хоорайның прокурору «Тываавиа» федералдыг каттышкан күрүне бүдүрүлгезиниң ажилдакчыларының күш-ажылчы эргелерин камгалавышаан, 5 млн. ажыг рубльдин шалың өрөзин төлөдир дугайында 139 билдириш-кинни судче чоруткан. Ооң иштинден 66 билдириш-кинни хандырган, 73-үн көрүп турар.

Бо чылын республиканың прокуратура органы шалың төле-

вейн турарының фактыларынга хамаарышкан РФ-тиң Күш-ажыл кодекзиниң хажыдышкынарын эдери-биле 233 айтышкыны кириген. Күш-ажыл төлөвириниң дугайында хоойлужудулганы хажыдарын болдурбазының талазы-биле бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлериниң удуртукчуларыга 60 сагындыгыны чарлаан. 269 хамаатының эргелерин камгалары-биле 6 млн. 114 муң рубль шалың өрөзин төлөдип бээр дугайында билдириш-киннерни судче кириген. 82 административтиг херекти оттурган. 2007 чылда административтиг херектерни көргө-ниниң түннелинде, 73 удуртукчуна харысалгага онааган. Оларның аразындан дөрт кижиниң квалификациязын бир чылда казан.

Виктория САЛЧАК,
ТР-ниң прокуратуразының федералдыг хоойлужудулганы сагырын хайгаарар талазы-биле килдистин улуг прокурору.

Бөгүн — Политиктиг репрессиялардан когарааннарны сактып езулаарының хуну

ЛАМА дээш амы-тынынга четкен

Мээң ачам Кара-Сал (Кара-Монгуш) Суваң-Хелиң Чүдөкпен оглу Чөөн-Хемчиктиң Хөндөргейниң Чайлаг-Хемге 1888 чылда төрүттүнген. Үш харлыг турда, ачазы «кызыл дустай» бээрге, ачамны иези Сакапайның ачазы Серекей азырап, өстүрген. Уруунун оглу Суваң 20 харлыг турда, шажын-чүдүлгеге сундулуг оол боорга, 1908 чылда Чадаананың Үстүү-Хүрээзинге өөренири-биле чедирип каан. Аңаа баргаш, сарыг шажынның өөрединиң шингээдип алыр талазы-биле чүткүлдүүн, кызымаан ол көргүскен. Ынчангаш хүрээниң ламалары салым-чаянныг оолга боттуг дузаны чедирип, шажынның чогуур билиглеринге өөрөткөн түңнелинде эм ойттар-биле чурттакчы чонга ачы-дузанын чедирер лама-башкы болу берген. Каш чылдар эрткенде хелиң апарган. Бодунун чедип алган билииниң аайы-биле аарыг-аржык кижилерге дузанын чедирип, хей чылдарда ажылдап келген. Төрөл чонунга чүгле кадыкшылды, эки амыдыралды күзээр боордан башка, ында кандыг-даа багай сеткил чок чораан. 1930 чылга чедир чонунга бараан болуп келген, ооң соонда ламаларның ажыл-херээн соксаткан, хүрээ-хиитти чок кылган.

Эрткен чүс чылдың 30-40 чылдарының үезинде Тывага контр-революстуг кем-херек үүлгеткен дээш күрүнеге болгаш чонга удур чүнү-даа кылбаан кем чок эртем-

билигиг даргаларны, эртемденерни, лама-башкыларны, хамнарны болгаш өскелерни-даа истеп-сүрүп, «чоннуң дайзыннары» дээш кара-бажыңнап, каржызы-биле шаажылап, адып-боолап эгелээн.

1942 чылдың сентябрь айда амгы Чадаана хоорайның кедезинде автовокзал девискээринге күзеп чыткан бис. Сентябрь 23-те дүне өвүске шериг хептерлиг беш кижиге келгеш, ачамның холдарын хүлээш, тудуп алгаш, чоруур дей бээрге, 78 харлыг кырган-авам Сакапай, авам ыглап-сыктап тургаш, чаш ажыл-төлдү ачазы чокка канчап азыраарыл, албайн өршээп көрүңер деп чаннанып турганын ам-даа утпайн чор мен. Шынап-ла, ажы-төлү, бистер, ынчан чаш турган бис.

Ачамны 1943 чылдың сентябрь 9-ка чедир амгы үеде респресияга таварышканнарның музей-бажыңы турар (Кызыл хоорайның Комсомольская кудумчунун №5) бажыңга ынчан турган кара-бажыңга бир чыл хоругдааш, ТАР-ның ИХЯ-ның коллегиязының доктаалы-биле дээди яла-биле адып шииткен. Ачам 55 харлыында эргелдип өскөн авазындан, алган эжинден, эргим ынак ажы-төлүндөн, арат чонундан кезээ мөңгөде чарылган.

Авам-биле бистерни Чадаананың Дып-Кудуруунун арыг иштинге төрөлдери, өске улус-биле эдерипшези, аргышпазы-биле шө-

лүпкен. Мал-маганывысты, өңчү-хөрөңгивисти хавырап алгаш барган, үш чылдың дургузунда чангыс өггө чурттап, берге амыдыралды, чуртталганы көргөн бис. Авамыс ынчан 42 харлыг турган, оон адын безин адавас «Контр кадайы» дээр турган. Ол эрлер ышкаш эрес, ажыл-ишчи кижиге чораан, бистерни ажаар, чөмгөрер, өстүрер дээш бүгү-ле аргаларны ажыглап, амыр-дыш чок ажылдап келгенин билер мен.

Он харлап чорумда, мени авам Хайыракан школазынга чедире бээрге, «контр оглу» дээш албайн барган. Оон авам Чадаананың №1 школазынга баргаш, орта дыка хей орус башкылар ажылдап турган, оларның-биле та канчаар дугуржуп чугаалажып алганы ол чүве, мени школага хүлээп алган, интернатка чурттай бердим, амыраанымны чүгө деңээр боор. 1952 чылда чедиги классты доо-зуптарымга авам мени Кызылга барып өөренирин сүмелзэн. Эштерим-биле дугуржуп алгаш, Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунга өөренири-биле чоруткаш, аңаа кирип алгаш, 1956 чылда дооскаш, агроном тускай эртемниг болган мен. Өвүр, Чөөн-Хемчик кожууннарның ажыл-агыйларына бодумнун эртемниң аайы-биле ажылдап чорааш, ооң соонда иштиги херектер органыга шилчээш, 25 чыл болгаш, майор дужалдыг дыштанылгаже үндүм.

Бөгүн — Политиктиг репрессияларга когарааннарның сактышкын хуну болгай, ынчангаш мен ышкаш когарааннарга чүгө экинни күзедим.

Контр оглу Дамба КАРА-САЛ.

нары, Хайыракан суурда бир хүндүткелдиг өг-бүлөгө хамааржыр.

Ачам бүгү назынында Сазай Чымба-Хууракович Тюлюш деп адын эдилеп келген, чангыс чер-чурттуглары база-ла ол атка чаңчыга бергенер. Ачамның шын ады Сазай Суваан-оолович Адыг-Тюлюш болгай, ол атты суд шиитпири-биле чүгө 2003 чылда эгиткен. Ол-ла чылын ачам политиктиг репрессияга таварышканнар аразыга чурттаар бажың ээлчээне туруп алган. Политиктиг репрессиядан когараан, күш-ажылдың хоочуну мээң ачам ам 71 харлыг. Чурттаар бажың айтырыны шиитпирледи алыр дээш каш-даа даргаларның хүлээп алышкынынга кирген, ам-даа шиитпирлеттинмейн турар. Ындыг-даа болза, бо айтырыг бүдө бээринге ачам идегеп, бүзүрөп орап.

Тана ТЮЛЮШ, уруу.

ШЫН адын катап эгиткен

Мээң ачам Сазай Адыг-Тюлюш 3 харлыг турда, авазы «кызыл дустай» берген, 7 харлыг турда, ачазы Суваан-оол Адыг-Тюлюшту «контр» дээш 1944 чылдың июнь 8-те тудуп алгаш, чоруй барган, оон шииткен. Бичии Сазай өөренир дээрге «контр оглу» дээш Хайыракан-даа, Эжым-даа школалары хүлээп албаан.

Өскүр арткан Сазай бичии чылдарында кончуг берге хилинчектиг амыдыралды чурттап эрткен. Улуска кадарчылап, улус айбызы кылап, «контр оглу» деп бактадып чораан. Ооң канчаар чурттап чораанын карак чажы чокка кижиге дыңнап шыдавас. Бичии оолдун хилинчектенип, түрөп чоруун кээргеп көргөш, ачамның төрөл акызы Яков Ондар база Зоя Кертикпен башкының сүмези-

биле оолдун документизин эде кылдырып бээрин дугурушкан. Ачамның шын ады Сазай Суваан-оолович Адыг-Тюлюш турган, ону ядыы араттың оглу Сазай Чымба-Хууракович Тюлюш кылдыр өскерткен. Ооң соонда Хайыракан школазынга ол өөренип кирер аргалыг болган кижиге-дир.

Ачам Сазай Адыг-Тюлюш школыны эки дооскаш, бухгалтер тускай эртемни чедип алгаш, Улуг-Хемниң «Улуг-Хая» совхозунга учетчиктеп, бригадирлеп, бухгалтерлеп бүгү назынында ажылдааш, пенсияже үнгөн. Авам Александра Ивановна база бухгалтер эртемниг, бүгү назынында бо-ла совхозка ажылдаан. Авам биле ачам беш ажы-төлдү өстүрүп кижизиткен, эртем-билиге чедирген. Иелээ күш-ажылдың хоочун-

ЧИГИР ЗАВОДУ...

Мен «Шын» солунун 1965 чылдан бээр доктаамал номчукчузу мен. Ынчангаш бодумнун арга-сүмемни чон-биле үлежиксээш, солуннарже ында-хаая бодумнун көргөн-билген, чедер-четпес, эки-даа таварылгаларны бижип чорудуп чоруур мен.

Бистер черле канчап барган улус боор бис, чуртувустун байлаан безин чедир ажыглап шыдавас. Чүгө белен чүве бодаар. Ырак-узак чурттардан белен аш-чем сөөртүр. Ногаадан кылган консерваларны боттарывыс кы-

лып ап болур-дур бис. Ооң шын технологиязын билер улус бистин Тывада хей. Чүгө консерва кылыр биче бүдүрүлгө ажытпас бис?

Ам чигир заводунун дугайында бижип көрейн. Каш чыл бурунгаар «Шын» солунга Шуурмактан А.Шумов Тывага чигир свеклазы эки үнер, биче хемчээлдиг чигир заводун кылза деп саналдаанын номчаан мен. 2006 чылдың июнь 20-де үнгөн «Шын» солунда Сукпак сумузунда депутаттар даргазы О.Ширин база чигир свеклазын тарып, оон амдангы чөмнерни

Чагаалар аразындан

кылып чип турарын болгаш биче хемчээлдиг чигир заводун кылыр сүмелзэн материалын номчаан мен. Оон база бо хүнге чедир кандыг-даа түңнел чок.

Херек кырында холу-биле тудуп-кылып турган улус арга-сүмезин бижип турда, херекке албайн, соңгаартан аар өртөктиг чигир садып чип оорарывысты бодап келгеш, акша-хөрөңгилги турган болзумза, ол улуска деткимчеден берзимзе, олар чигир заводун ажыдыптар боор деп бодаар-дыр мен.

Ояа АМАЙ-ООЛ.

Кур-Чер суур.

ШКОЛА БАЙЫРЛАЛЫНЧЕ ЧАЛАЛГА

Мөңгүн-Тайга кожуунун Мугур-Аксы суурда № 1 ортумак школаның тургустунганындан бээр 70 чылынга тураскааткан байырлал бо чылдың ноябрь 2-де болуп эртер.

Школага ажылдап, өөренип чорааннарны байырлалче кээп, төрөөн школавыстың эжини ажып, школачы чылдарыңарны, ажылдап чораан үелериңерни сактып ужуражып, марафон-концертче кээриңерни чаладывыс.

Мугур-Аксы суурнуң № 1 ортумак школазының коллективи.

НАРКОТИКТЕР САДЫГЖЫЛАРЫНЫҢ ШИИТКЕЛИ КҮШ КИРГЕН

Тыва Республиканың Дээди судунуң кеземче херектериниң талазы-биле суд коллегиязы Анвер Гусейн оглы Гасанов, Эльнур Алыш оглы Алышов болгаш Айдын Гесейн оглы Гасанов оларга хамаарыштыр Кызыл хоорай судунуң шииткелин өскерилге чок арттырган.

2005 чылдың ноябрьда «Шивилиг» хыналда пунктузунга Кызыл—Новосибирск маршруттуг «Сетра» пассажирлер автобустунуң чүк шыгаар салбырын хынап көргөш, оон үнүштен кылган (гашиш) 3186,5 грамм наркотиктиг бүдүмелди тып алгаш, ону хавырган. Бо факт-барымдаага хамаарыштыр Россияның Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргели кеземче херээн оттургаш, ителгезин чоруткан.

Истелге үезинде илерээни болза, Анвер Гасанов танывазы кижилерден гашишти садып алгаш, ону Кемеровога чедиржип бээрин организаастап, дузалажыры-биле Айдын Гасанов биле Эльнур Алышовтан дилзэн. Олар Кызыл—Новосибирск баар автобустун чолаачызын таныыр болгаш акша-биле хээлилеп тургаш, шарыгны дамчыдып бээрин дилзэннер, ооң иштинде чүү барын чугаалавааннар.

Судтадып турарларның үүлгеткен херээниң аарын, айыылдыын өөренип көргөш, Кызыл хоорайның суду Анвер Гасанов, Айдын Гасанов база Эльнур Алышов оларны РФ-тиң Кеземче кодекзиниң 228.1 чүүлүнүң 3-кү кезээниң «г» пунктузу-биле (хей хемчээлдиг наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлу езугаар эвес сөөртүп чорааны дээш) кижиге бүрүзүн сес чылда хосталгазын казып шииткен, ол хуусааны олар шыңгы чурумнуг эдил чазар колонияга эрттирерлер.

Шииттиргеннер шииткелга хамаарыштыр хомудалды ТР-ниң Дээди судунче кириген. ТР-ниң Дээди судунуң кеземче херектериниң талазы-биле суд коллегиязы хомудалды көргөш, Кызыл хоорай судунуң шииткелин хевээр арттырган. Амгы үеде шииткел хоойлу езугаар күш кирген.

Россияның ФАЧА-ның Тыва Республикада эргелелиниң хөй-ниити-биле харылзажыр бөлүү.

РОССИЯНЫҢ ЧӨӨН ЧҮГҮНДЕ ӨӨРЕДИЛГЕ

2007 чылдың октябрь 28-тен ноябрь 3-ке чедир Россия Федерациязының Чепсектиг Күштериниң белеткел планы езугаар «Чөөн чүк-2007» деп Чөөн чүк девискээринге шериг (күштер) бөлүглерин башкарарының талазы-биле стратегтиг команда-штаб өөредилгелеринге Сибирьниң шериг округу РФ-тиң Чепсектиг Күштериниң Чингине штавының начальниги, шеригниң генералы Ю.Н.Балуевскийниң ниити удуртталгазы-биле киржир.

Өөредилге үезинде иштиги чепсектиг маргылдааны нептерээрин болдурбас, хоойлуга таарышпас чепсектиг кезектерни болгаш террорист бөлүктөрнү узуткаар сорулгаларны шиитпирлеп, шеригжилерни башкарарына, шериг эргелелиниң органнарны херек кырында көргүзүп өөредир. Шериг эргелелдериниң органнарнының өске шериглер, шериг кезектери болгаш органнарны-биле деңге даалгаларны күсөдирде кады ажылдажылганы экижидер талазы-биле айтырылганы шингээдип база ол ышкаш Чепсектиг Күштерниң болгаш Россия Федерациязының Чөөн чүк девискээринде өске шериглерниң, шериг кезектериниң болгаш органнарнының техниктиг болгаш тылдың хандырылганының чангыс аай системасын ажылдадыр айтырылганы шинчилээр.

«Чөөн чүк-2007» өөредилгениң түр үеде ажылдаар парлалга төвү.

САДЫП ТУР БИС

Хакасияның район чергелиг болгаш Красноярск крайның чарыштарына бирги черлерни ээлеп чораан, 5 баш аъттарны (орус челер аъттар) Хакасиядан көжүп чоруурувус-биле холбаштыр садып тур бис. Өртээ дугуржулга-биле.

Оон аңгыда Орджоникидзевск районунуң Кожухово суурунда, Советская кудумчузу, б. 4 кв. 2-де үш өрээлдиг тууйбудан кылган бажыңы 120000 рубльге садып тур бис (печкадан суг-биле чылыдылгалыг, шупту ажыл-агыйжы тудуглар бар, огород, чанында хем агып чыдар). Тел. 89134478801.

Бай-Тайга кожуун чагыргазы, Төлээлекчилер хуралы Бай-Тайга кожуун чагыргазының даргазы Михаил Сентябрьович Монгушка оон ачазы, күш-ажылдың хоочуну

Сентябрь Балданович МОНГУШУН

үр эвес арааш мөчээни-биле ажы-төлүңге, төрөлдериңге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдылгалды илергейлеп тур.

e-mail:shyn@tuv.ru

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы—2-19-87, тел: факс(394-22) 2-17-94, бухгалтерия—2-17-91. КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге—2-03-88, чагаа—2-03-87, көдээ ажыл-агый, оочура—2-17-09, үлетпүр—2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8100. Чагыг 132.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаақы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүмнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодаалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтыгынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылгалы дээш авторлар боттары харылаар.